

ПРИЛОГ УПОЗНАВАЊУ ПРОБЛЕМА РАСФОРМИРАЊА И
ОСИПАЊА НЕКИХ ЈЕДИНИЦА ЛОВЋЕНСКОГ ОДРЕДА
КРАЈЕМ МАРТА 1942. И НЕКЕ ДРУГЕ ПОЈЕДИНОСТИ
С ТИМ У ВЕЗИ

Споразумно са „Војним делом“ написала сам почетком шездесетих година чланак под насловом „Рад Окружног комитета Подгорица од јануара до краја марта 1942. године“. Послије уобичајене процедуре у Редакцији и Издавачком савјету „Војног дела“, уз моју сагласност, рад је дат на увид друговима Крсту Попивоци и Вељку Мићуновићу. Редакција је ово урадила због тога што сам у својим сјећањима обрађивала и материју која је уско везана за неке одлуке штаба Ловћенског НОП одреда и Окружног комитета КПЈ Цетиње из мјесеца марта 1942. године. Вељко Мићуновић је у времену које обрађујем био политички комесар Ловћенског НОП одреда, а Крсто Попивоци политички секретар Окружног комитета КПЈ Цетиње, члан Покрајинског комитета КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак и кандидат за члана ЦК КПЈ.* Прије давања у штампу, оа садржајем тог чланка упознала сам и Васа Стајкића, који је до 25. марта 1942. године био организациони секретар Окружног комитета КПЈ Подгорица.

Ови другови нијесу дали примједбе на садржај чланка. Након тога чланак је објављен у едицији: „1941 — 1942 у сведочењима учесника НОБ“, књига 13, Београд 1975.

У чланку сам била кратка, јер су Централни комитет КПЈ и Покрајински комитет КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак, послје рада друге партијске комисије 29. маја 1942. године, и касније заузели коначан став у вези са догађајима око расформирања неких јединица Ловћенског НОП одреда 25. и 26. марта те године. Знајући то, нијесам сматрала за потребно да улазим у детаље и потпуније објашњавање тих догађаја.

Појединци који су касније писали о овоме и објављивали своје прилоге у часопису „Историјски записи“ приписивали су ми пар-

* Податке о партијским функцијама друга Крста Попиводе узела сам из његових сјећања (АИИТ, VIII 2—63).

тијске функције које тада нијесам имала, или ме пак спомињу као присутну на неким мјестима на којима нијесам била, па чак и на састанцима на којима су донијете неке погрешне одлуке. У то вријеме, то јест до 25. марта 1942. године, била сам члан Окружног комитета КПЈ Подгорица и одговарала сам за рад међу женама. Иначе сам члан КПЈ од 1934. године.

Будући да су се догађаји о којима је ријеч збивали у изузетним војним, политичким и партијским условима (о којима ћу касније више говорити), а и због њиховог недовољног познавања у цјелини, неки аутори у својим објављеним и необјављеним прилозима понекад их неправилно, контрадикторно или једнострано третирају. Неки чак и злоупотребљавају недовољно испитане и прочуене историјске чињенице.

Управо зато што сам свједок неких тадашњих збивања, а у циљу утврђивања историјске истине, осјећам се обавезном да детаљније изнесем оно што о њима знам и што може да допринесе њиховом тачнијем сагледавању. Да бих у својим казивањима била што објективнија вршила сам одређена испитивања, особито оних догађаја које нијесам довољно познавала, а сматрам да су битни за вјерније приказивање. На основу сопствених сјећања, разговора са учесницима и необјављених сјећања, архивских података и објављених прилога у којима има корисних података, изнијећу неке чињенице које ће у све ово унијети више свјетлости.

О догађајима који су се тада збили писала сам и пишем и ради тада изгинулих другова из јединица Зетског НОП одреда, које су биле званично прикључене Ловћенском НОП одреду, а којима, међутим, појединци у својим сјећањима на те дане не дају признања која оне заслужују. Њихови су припадници дали живот за слободу као и многи други који су пали на бојном пољу. Понекада као да се заборавља да су они расформирањем јединица управо пошли у смрт најмање својом кривицом, нарочито када се зна какве су околности биле на терену куда су послати.

Да би се догађаји око расформирања неких јединица Ловћенског НОП одреда, а посебно Љешкопољско-љешанско-подгоричког батаљона, могли јасније сагледати, нужно ће бити да се подробније објасни како је и зашто дошло до тога да Команско-загарачки, Зетски, и Љешкопољско-љешанско-подгорички батаљон из састава НОП одреда „Бијели Павле“ и Зетског НОП одреда пођу на терен Ловћенског НОП одреда и буду му потчињени војно-политички, а партијски Окружном комитету Цетиње.

Војно-политичко стање на подручју подгоричког Окружног комитета КПЈ почетком 1942. године

Територију Окружног комитета КПЈ за округ подгорички у ратним условима сачињавали су подгорички и даниловградски срез. Ова територија се граничила са територијама Комског, Никшићког и Ловћенског НОП одреда. Добар дио округа на југоис-

току отпадао је на дио територије такозване „Велике Албаније“ и Скадарско језеро. Од сјевера према југу територију округа пресијецала је ријека Морача, а од запада према истоку њена притока ријека Зета. Италијански окупатор је имао јак гарнизон у Подгорици, као и у Даниловграду и Лијевој Ријеци. Из Подгорице су се рачвале три комуникације — према сјеверу: Подгорица — Лијева Ријека — Колашин, према сјеверозападу: Подгорица — Даниловград — Никшић и према југозападу: Подгорица — Ријека Црнојевића — Цетиње. Због овакве испресијецаности терена комуникацијама и ријекама подгоричком Окружном комитету било је отежано одржавати везе са партијским организацијама. Из истих разлога батаљони Зетског одреда и Одред „Бијели Павле“ нијесу могли без тешкоћа један другоме притећи у помоћ. Док су остали окружни комитети у Црној Гори били у ситуацији да у њиховим сједиштима буду и сједишта штабова њихових одреда, дотле наш Окружни комитет, који је имао два одреда (Зетски НОП одред и НОП одред „Бијели Павле“), није имао ту могућност. Сједиште штаба Зетског одреда налазило се у Пиперима, а штаба одреда „Бијели Павле“ у Бјелопављима, док се сједиште Окружног комитета налазило у Команима.

Разлог оваквом размјештају сједишта штабова одреда и Окружног комитета КПЈ налазио се прије свега у географском положају округа и његовој већ поменутој испресијецаности ријекама и комуникацијама. Поред тога, на терену подгоричког округа имали су своја сједишта Главни штаб НОП одреда за Црну Гору и Боку и Покрајински комитет КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак. Њихова сједишта су била близу једно другоме: прво у Пиперима, у селу Радовчу, а друго у Мартинићком Гостиљу, оба на лијевој страни ријеке Зете. Из тих планинских мјеста могла се доста успјешно одржавати веза са Никшићем, Колашином, Андријевицом и другим мјестима и уједно пратити кретање италијанских снага. Овакав географски положај био је разлог да су Покрајински комитет, а поготову Главни штаб, врло често непосредно преносили своје директиве и наређења на штабове одреда, а ОК Подгорицу су накнадно о томе обавјештавали. Нарочито се ово дешавало у фебруару и марту 1942. године, када се ситуација почела компликовати и када је територија на десној страни ријеке Зете све више бивала угрожена и одсјечена.

Послије искуства из јула и августа 1941. године и наших све већих успјеха, италијански окупатор је увидио да без великих жртава неће сам изаћи на крај са партизанима у Црној Гори. Зато још у току 1941. године тражи себи савезнике у редовима припадника бивше Црногорске федералистичке странке. Схвативши убрзо да федералисти немају значајнијега утицаја на народ, окупатор тражи и налази савезника на другој страни — међу присталицама бивших режима у Југославији.

Убрзо послје јулско-августовске офанзиве окупатора као његове реакције на јулски устанак прилике су се почеле сређивати и

НОП у Црној Гори нагло развијати, па и на терену нашег округа. У јесен 1941. године стварају се партизански батаљони по свим општинама округа, обједињени у два одреда: Зетски и НОП одред „Бијели Павле“. Партизани врше нападе на свим комуникацијама и у знатној мјери их контролишу. Преко зиме 1941/42. за више од два мјесеца веза између италијанских гарнизона у Даниловграду и Никшићу потпуно је била прекинута. Иако у то вријеме војнички недовољно активан, окупатор је политички био врло активан, организујући прије свега „националисте“ и помоћу њих своја упоришта по општинама. О оваквом раду непријатеља Окружни комитет КПЈ Подгорица добијао је податке од својих подручних партијских организација, а о истоме су обавјештавани и Покрајински комитет и Главни штаб за Црну Гору и Боку, па смо и преко њих добијали обавјештења о перфидним акцијама окупатора и „пете колоне“

Окупатор је у ствари желио да изазове грађански рат па да у прољеће 1942. године приступи великим операцијама чишћења Црне Горе од партизана и да ликвидира народноослободилачки покрет у овој покрајини. У извјештају Окружног комитета КПЈ Цетиње од 22. јануара 1942. године каже се: „Бироли у свом рапорту упућеном у Рим излаже несносно стање у Црној Гори, страдања његових војника и предлаже да се за ову зиму сва војска сконцентрише у Цетињу, Подгорици и Бару, а на прољеће да се предузме офанзива на Црну Гору“.¹

Правилно оцјењујући војно-политичку ситуацију, Главни штаб и Покрајински комитет предузели су одговарајуће мјере да би што спремније дочекали акције окупатора предвиђене за прољеће 1942. године. Навешћу само неке од тих мјера које су извршене на терену нашег округа са десне стране ријеке Зете.

Крајем новембра или почетком децембра 1941. године формирани су штабови Љешкопољског, Љешанског и Зетског партизанског батаљона. У штаб Љешкопољског батаљона именовани су: Јован Раичевић, пензионисани потпуковник бивше југословенске војске, за команданта Марко Радовић, дотадашњи политички секретар Окружног комитета КПЈ, за политичког комесара, Андро Мугоша, дотадашњи члан ОК Подгорица, за замјеника политичког комесара и партијског руководиоца у батаљону. Послије извјесног времена на дужност команданта батаљона долази Владо Раичевић, дотадашњи политички комесар Зетског НОП одреда.

У штаб Љешанског батаљона постављени су: за команданта Васо Вукчевић, за замјеника команданта Милован Челебић, за политичког комесара Видо Ускоковић, дотадашњи организациони секретар Окружног комитета КПЈ Подгорица. Овакав састав штаба батаљона именован је када се у Главном штабу и Покрајинском комитету рачунало да ће се у Љешанској нахији формирати само један партизански батаљон и да партизани са терена цијеле Љешанске ханије треба да уђу у састав Зетског НОП одреда. Међу-

¹ Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа (у даљем тексту: Зборник НОР), III, 2, док. бр. 38.

тим, борци из горњег дијела Љешанске нахије жељели су да имају свој батаљон. Због тога су формирана два батаљона: Горњољешански и Доњољешански. При томе је одлучено да Горњољешански батаљон припадне Ловћенском, а Доњољешански Зетском НОП одреду. Послије ове подјеле на мјесто замјеника команданта Доњољешанског батаљона дошао је Васо Раичковић (био је члан Покрајинског комитета СКОЈ-а још 1929. године). У саставу штаба тог батаљона остали су Васо Вукчевић као командант и Видо Ускоковић као политички комесар. Овакво рјешење подјеле јединица Љешанске нахије на два дијела утицало је да вођење акција није било довољно повезано.

Упућивањем Марка Радовића на дужност комесара Љешкопољског а Вида Ускоковића на дужност комесара Доњољешанског батаљона, Покрајински комитет и Главни штаб су жељели да ојачају и осамостале ове јединице и осигурају њихов војно-политички утицај на терену. За територију Куча, Пипера, Брскута и Братоножића Покрајински комитет је формирао Рејонски комитет, за чијег је секретара именовано Ивана Ускоковића, члана ОК Подгорица.

Члановима Окружног комитета КПЈ Подгорица који су послати на војне дужности престала је функција у Окружном комитету. На њихова мјеста у Комитету није био нико именован. Једино је неко вријеме након одласка Марка Радовића са функције политичког секретара ОК Подгорица, на ту функцију именован Радосав Бурић. Међутим, ни он се није дуго задржао, већ је убрзо именован за политичког комесара једног од батаљона НОП одреда „Бјели Павле“. На мјесто организационог секретара Окружног комитета КПЈ Подгорица именован је Васо Стајкић, иначе члан Окружног комитета. Према томе, у Окружном комитету КПЈ Подгорица посљедњи мјесец дана зиме и прва три-четири дана прољећа 1942. год. остали су: Васо Стајкић, Бошко Милутиновић, Лидија Јовановић и Иван Ускоковић.,

У штабу Зетског батаљона налазили су: Нико Мараш, командант, Спасо Дракић, политички комесар, Никола Карадаглић, замјеник команданта, Милан Вукотић, замјеник политичког комесара, и Стеван Раичковић, савјетник у штабу. Дванаестог јануара 1942. Нико Мараш је погинуо, па је дужност команданта батаљона преузео Никола Карадаглић.

Крајем зиме и почетком прољећа 1942. италијанска офанзива је увелико хватала маха. Довлачећи појачање из Албаније, окупатор је заузимао комуникације и све више потискивао партизанске јединице из равничарских крајева према планинама, а са десне стране ријеке Зете према територији Ловћенског одреда. Четници, у сарадњи са окупатором, сијали су страх и терор. Бомбардована су села, хапшени су и стријељани наши симпатизери и чланови партизанских породица, а многи су и интернирани у Албанију. Формирани су злогласни затвори и логори. У таквој ситуацији Окружни комитет КПЈ је свој рад организовао тако да су дио

организације с лијеве и онај са десне стране ријеке Зете могли самостално радити, а и војне акције су се одвијале одвојено.

У то вријеме примљене су врло значајне директиве, од којих ћу само неке навести.

Почетком 1942. године једна директива се односила на проблем исхране партизанских јединица (рјешавање овог проблема је било од виталног значаја за опстанак јединица). Зета, Љешкопоље и Бјелопавлићка равница имали су највише могућности да снабдијевају храном јединице и штабове (љековима их је, преко везе, снабдијевала Подгорица). Директиву и упутства о снабдијевању храном спроводили су понајвише народноослободилачки одбори, који су понегдје организовали и пијаце. Храна је набављана и илегално, преко веза, из Албаније. Међутим, погоршањем прилика крајем фебруара и у марту исхрана јединица је готово онемогућена. Уплашени сељаци у крајевима гдје се очекивало да ће територија пасти у руке непријатеља, бојећи се репресалија, почели су да ускраћују давање хране партизанима, које је иначе било све мање.

Једна од директива била је и у томе да се води оштра борба против пете колоне и изразитих народних непријатеља. Та директива се убрзо морала потпуније објашњавати, јер су је партизани, у оном превирању и огорчењу према петој колони, некада недовољно критички примјењивали, што је било опасно и могло је имати супротно дејство. Окружни комитет је морао неколико пута интервенисати и спречавати неправилне одлуке на терену и о томе је хитно обавјештавао Покрајински комитет. Показало се да неки другови на терену нијесу били дорасли да оцјењују ситуацију, а непријатељ је био врло лукав.

Важна директива састојала се и у истицању потребе што већег осамостаљења партизанских јединица и њихових штабова, особито у погледу извођења акција. Зато је било правило: батаљони имају своје војне и политичке руководиоце, они треба да и даље сарађују са партијским руководствомима на терену, али теренска руководства неће одлучивати о војним акцијама тих јединица.

Једна директива односила се на потребу припремања и организовања илегалних група на терену, које би у случају повлачења и напуштања терена од стране партизанских снага остале и организовале рад у непријатељској позадини. Због тешких репресалија које су вршили окупатор и четници морало се пазити које другове оставити на терену. Но, и поред свих опасности на терену је било неопходно оставити један број уздигнутих другова који су могли да организују даљи рад. Спровођење ове директиве вршили су срески комитети и бирои партијских организација по договору. Рад у овом смислу у прво вријеме био је особито значајан са гледишта одржавања веза преко већ окупиране територије.

Ситуација на терену Окружног комитета, упркос свих напора партизанских јединица и политичког рада партијских организација, у марту 1942. године постајала је све тежа. Окупатор и његови са-

радници развили су снажну офанзиву против снага народноослободилачког покрета. Вршили су притисак на сељаке, застрашивали их, обећавали им да неће над њима вршити репресалије ако остану мирни код својих кућа и не буду помагали партизане. Настали су страх и малодушност. Све је то проузроковало код неких људи колебање и сумњу у побједу народноослободилачке борбе, чему су доприносили и тешко стање и губици на Источном и Западном фронту. Оно што је било ушло са извјесном резервом у партизанске јединице, што је било неодлучно, што није могло издржати глад и патње, као и репресалије које су вршене над породицама, почело је да отпада из партизанских редова. Тако су се неке јединице осипале и смањивале.

*Прикључивање партизанских јединица са десне стране
ријеке Зете Ловћенском одреду*

Пресијецањем веза и заузимањем комуникација од стране окупатора нашим јединицама које су се налазиле на десној страни ријеке Зете веома је отежано или потпуно онемогућено одржавање веза са штабовима њихових одреда који су се налазили на супротној страни те комуникације. Зато су Покрајински комитет и Главни штаб у марту 1942. донијели одлуку да се одсјечени батаљони: прво Команско-загарачки а затим и Зетски, Доњољешански, Љешкопољски, постепено прикључују Ловћенском НОП одреду, а партијски — Окружном комитету КПЈ Цетиње, чиме би се ојачала и борбена снага Ловћенског одреда.

Команско-загарачки батаљон је Ловћенском одреду припојен наређењем Главног штаба од 5. марта 1942. године. Наређење гласи:

„На основу одлуке Главног штаба НОП одреда за Црну Гору и Боку, Нар. осл. партиз. батаљон Команско-загарачки ставља се под вашу команду као 8 батаљон вашег одреда. Ову одлуку одмах спровести у живот, те нека један члан штаба оде до штаба Команско-загарачког батаљона и изврши припајање батаљона“...²

Средином марта 1942. године Италијани и четници под вођством издајника Васа Анђушића, браће Дракић и Сава Бакочевића продрли су из Подгорице у Зету. Зетски партизански батаљон се пред надмоћнијим непријатељем повлачио према терену Ловћенског одреда у рејон Добрске Жупе. Тај батаљон, који је био на потпуно равничарском терену, није имао друге одступнице. Прије одступања иако велика јединица, када је стигао у Царев лаз имао је само око 90 бораца. По његовом доласку у Царев лаз, Покрајински комитет је обавијестио Окружни комитет Подгорица да је ова јединица правилно урадила што је одступила према Ловћенском одреду, јер би иначе била уништена. Упознао нас је такође да је Главни штаб обавијестио Ловћенски одред да та јединица има да

² Исто, док. бр. 127.

буде прикључена том одреду и партијски везана за Окружни комитет Цетиње.

Доњољешански батаљон, под притиском окупатора и домаћих издајника, почео се дјелимично осипати већ почетком 1942. године, али је и даље водио борбу. Командант тог батаљона, Васо Вукчевић, официр бивше југословенске војске, прешао је на страну окупатора и већ у првој половини марта 1942. године постао командант „националног“ батаљона. Замјеник команданта Васо Раичковић тешко је рањен од минобацача. Касније, у току истог мјесеца, на том терену од „пете колоне“ погинуо је већи број истакнутих партијских радника, посебно у једном нападу који је извршен на сједиште штаба батаљона, што је даље погоршало читаву ситуацију. Остаци тог батаљона, по наређењу Главног штаба, требало је да се припоје Љешкопољском батаљону. Зато су одступили у Горњу Дражевину, а потом у Бусовник, гдје су заноћили 24. марта 1942. и сачекали Љешкопољски батаљон.

Све до 1. марта 1942. године јединице Зетског одреда и Одрода „Бијели Павле“ донекле су ситуацију на терену држале у својим рукама. Међутим, 1. марта окупатор покреће јаке пјешадијске јединице из Подгорице са тенковима у правцу Ријеке Црнојевића. Уз помоћ оних из Ријеке Црнојевића, ове снаге освајају комуникацију Подгорица — Ријека Црнојевића. Тада су, под заштитом италијанских тенкова, у Љешкопоље ушли окупаторски сарадници потпуковник Михајло Мугоша и жандармеријски мајор Димитрије Бољевић. Пошто су Италијани са пјешадијом и тенковима присилили Љешкопољски партизански батаљон да одступи из Љешкопоља, Мугоша и Бољевић су формирали свој „национални“ издајнички батаљон.

Љешкопољски партизански батаљон се 1. марта повукао на положаје ка брду Зеленици и селима Тафа Команска и Бери. Са тих положаја упадао је у Горњу Горицу и друга села и нападао непријатеља, успјевши да се на истима одржи до 24. марта, када се пред навалом бројнијег непријатеља и ватром италијанске артиљерије, која је дејствовала са Љубовића и Горице, повукао у брдо Бусовник, и то на његову сјеверну страну, гдје је дошло до његовог спајања са Доњољешанским батаљоном.^{2а}

Неколико дана раније Главни штаб је штабу Љешкопољског батаљона био издао наређење да изврши ово спајање. Истовремено је именовао штаб будућег батаљона и за његовог команданта предвидио Шпира Мугошу, а за политичког комесара Влада Раичевића. Новим распоредом нијесу добили задужења дотадашњи комесари Видо Ускоковић и Марко Радовић, а ни неки војни стручњаци као Јован Раичевић и други. Могло се претпоставити да је Главни штаб

^{2а} Нијесам могла установити да ли је име вешкопољског батаљона на измијењено послуже спајања овог са људством Доњољешанског батаљона. Међутим, у многим материјалима батаљон се након спајања помиње као Љешкопољско-љешанско-подгорички па га и ја под тим именом наводим.

за њих предвидио неке друге дужности када се за то створе могућности. Иначе су се налазили у новообразованом батаљону.

У то вријеме налазила сам се у сједишту Окружног комитета Подгорица у Горњим Команима, па ми је познато да се Главни штаб за те измјене није консултовао са Окружним комтетом, вјероватно због развоја догађаја.

Пошто се у опису даљег развоја догађаја доста говори о овом батаљону, изнијећу неке детаље за које сматрам да су битни.

Проучавајући грађу наишла сам на писмо штаба Љешкопољског батаљона упућено Окружном комитету Подгорица 23. марта 1942. године, којим га извјештава о акцијама батаљона и даје сугестије да се измијени одлука у вези са командним кадром предвиђеним за нови батаљон који треба да се формира спајањем два батаљона. Тај извјештај већ су били потписали новоименовани командант Шпиро Мугоша и комесар Владо Раичевић. У тексту извјештаја се између осталог каже: „За замјеника команданта батаљона предлажемо досадашњег савјетника друга Пера Раичковића, а мјесто замјеника политкома нека за сада буде непопуњено, пошто су други који би дошли у обзир заузети другим партијским пословима“.³

У извјештају је такође речено да се сматра непотребном промјена дотадашњег команданта батаљона (Влада Раичевића), јер он располаже потребним војним, као што и дотадашњи политички комесар (Марко Радовић) располаже потребним политичким знањем.⁴

Познајући прилике на терену, мислим да се штаб Љешкопољског батаљона при давању кадровског предлога руководио расположењем бораца у батаљону, који су се били навикли на дотадашњи командни састав, а и тиме што је већину људства у будућем комбинованом батаљону (то се већ знало) требало да чине борци Љешкопољског батаљона.

Измјену која је тражена из штаба Љешкопољског батаљона могао је да учини једино Главни штаб. Но, пошто је тај батаљон већ 25. марта у зору морао да одступи према Ловћенском одреду, у тадашњим условима одговор у вези са поменутиим тражењем није могао тако брзо да стигне од Главног штаба.

Праћењем догађаја у Љешкопољском и касније Љешкопољско-љешанско-подгоричком батаљону види се да се ни послије спајања два батаљона у један не појављује функција замјеника политичког комесара, или активност таквог члана штаба не долази до изражаја, иако је она тада била особито значајна.

Зна се да су у оно вријеме прије сваке акције одржавани партијски састанци. Секретар батаљонског бироа, то јест замјеник политичког комесара батаљона, упознао би секретаре партијских ћелија са предстојећим задатком јединице, а ови на партијским састанцима чланове Партије у четама. Тек би онда политички комесар чете или батаљона на општој конференцији упознао цјелокупни састав јединица са задатком. По казивању преживјелих бораца,

³ Исто, док. бр. 188.

⁴ Исто.

такви састанци нијесу одржавани од 24. марта, када је батаљон кренуо на терен Ловћенског одреда, па све до његовог расформирања. Истина, ради се о времену од само неколико дана, али дана који су за батаљон били значајни — судбоносни.

Пошто аутори појединих чланака о тим догађајима као партијског руководиоца ове јединице помињу Драгутина Радовића, скренућу пажњу на контрадикторност текстова у вези са тим.

Драгутин Радовић у свом тексту, објављеном у „Историјским записима“ бр. 3—4 од 1975 (страна 585), назива себе партијским руководиоцем Љешкопољско-љешанско-подгоричког батаљона. Међутим, неколико година касније, у тексту објављеном у „Историјским записима“ бр. 4 из 1978 (стр. 167), он цитира једно друго казивање у вези с истим питањем, не дајући при том примједбу нити деманти. То је казивање Душана — Даба Асановића које гласи: „Одлука је најприје саопштена комунистима, да би је правилно схватили и тумачили осталима. Партијски руководилац Душан Асановић им је то саопштио“. Душан Асановић је своје казивање, које се овдје цитира, објавио у „Историјским записима“ бр. 1—2 из 1978 (стр. 253).

Према томе, два партијска руководиоца батаљон није могао имати. Доказано је да важном састанку у Горњим Штитарима, одржаном 25. марта, на којему је рјешавана судбина овог батаљона, ни један од ове двојице другова није присуствовао.

Усљед посебне ситуације ни Перо Раичковић, који је био предложен за замјеника команданта новог батаљона, није 25. марта одступио с батаљоном, јер је свог тешко рањеног брата Васа склањао у Балоче — Доњи Комани.

Љешкопољско-љешанско-подгорички батаљон добио је 24. марта од Главног штаба наређење да се повуче према ловћенском терену и да се стави под команду штаба Ловћенског НОП одреда, а да се партијски веже за Окружни комитет Цетиње. Ово је потврђено директивним писмом Покрајинског комитета и Главног штаба од 25. марта 1942. упућеном другу Крсту Попиводе, секретару ОК Цетиње. То писмо сам му ја у ноћи између 25 и 26. марта предала и друг Крсто у својим сјећањима из 1973. године потврђује да га је примио.⁵

Према подацима Мата Раичевића, који је био замјеник пушкомитраљесца у батаљону, које износи у својим сјећањима, батаљон је имао око 140 бораца, највише из Љешкопоља, затим из Подгорице и мањи број из Љешанске нахије. Раичевић наводи да је батаљон имао седам пушкомитраљеза и прилично другог наоружања али мало муниције, јер ју је у претходним борбама потрошио. Према наводу Раичевића, мањи број бораца био је без оружја. Јединици су се прикључили и неки другови са терена, који нијесу били предвиђени за илегални рад.⁶

⁵ Архив Историјског института у Титограду (у даљем тексту: АИИТ), VIII 2—63, Сјећање Крста Попиводе.

⁶ Писана сјећања Мата Раичевића, која сам користила, налазе се код самог аутора.

Поједини борци донекле су били упознати са повлачењем наших јединица из Братоножића и Куча и са оштром борбом која се водила у Пиперима, као и да се наше снаге са лијеве стране Зете све више повлаче према планинским предјелима никшићког терена.

Двадесет петог марта батаљон је из Бусовника у саму зору кренуо према ловћенском терену.⁷

Састанак 25. марта 1942. године прије подне у Горњим Штитарима

Љешкопољско-љешанско-подгорички батаљон стигао је истог дана, 25. марта рано ујутро, у Орахе⁸. Одмах затим једна група из батаљона потражила је сједиште ОК Цетиње и штаба Ловћенског одреда, да би им се као претпостављенима јавила и од њих добила задатке и смјернице. Послије извјесног времена, још прије подне, одржан је састанак у Горњим Штитарима, који су сазвали друг Крсто Попивода, политички секретар ОК Цетиње, и Мило Јовићевић, замјеник команданта Ловћенског одреда. На тај састанак позвана је и група другова која је управо стигла из Љешкопољско-љешанско-подгоричког батаљона.

Из појединих оцјена датих о овом састанку и осврта неких аутора на исте стиче се утисак да има неразјашњених момената. Чињеница је, међутим, да сјећања присутних, сачувани документи и други материјали дају доста јасну слику о његовом току и закључцима.

Неки аутори сматрају да је овај састанак имао пресудну улогу за збивања на терену штаба Ловћенског одреда и ОК Цетиње тога и следећих дана. Међутим, директива Покрајинског комитета, која је стигла послије састанка, у ноћи између 25. и 26. марта, а коју је примио друг Крсто Попивода, била је таквог садржаја да је требало да измијени погрешне ставове са тог састанка, а самим тим да спријечи расформирање неких јединица Ловћенског одреда, као и нелогично слање само једног батаљона ка никшићком терену.

На питање ко је све присуствовао састанку у Горњим Штитарима извјесне податке дају Васо Стајкић и Јован Ђетковић, али је најпотпунији Крсто Попивода, који у својим сјећањима каже да су били присутни следећи: „Филип Бајковић, члан ОК; Лука Вујовић, члан ОК; Мило Јовићевић, замјеник команданта Ловћенског партизанског одреда; Милован Челебић, командант Горњољешанског батаљона; Илија Костић и други. У групи другова који су дошли у Штаб одреда, колико се сећам, били су Видо Ускоковић, члан ОК Подгорица; Марко Радовић, члан ОК Подгорица; Василије Стајкић, организациони секретар ОК Подгорица; Шпиро Муго-

⁷ Напомињем да датум узимам на основу тога што се у извјештају штаба Ловћенског НОП одреда од 4. априла 1942. каже да је батаљон 25. марта те године стигао на његов терен.

⁸ Јован Ђетковић, *Трагедија једног партизанског батаљона*, Историјски записи, 4/1980, 158—159.

ша, командант Љешкопољско-љешанско-подгоричког батаљона; Владо Раичевић, политички комесар тог батаљона — нисам сигуран да ли је са њима одмах дошао Андро Мугоша или је остао у Орасима са батаљоном. Са том групом било је и неколико старијих другова, као што су били Јован Ћетковић, бивши земљорадник и други“.⁹

Види се да на састанку у Горњим Штитарима није било партијског руководиоца, односно замјеника политичког комесара Љешкопољско-љешанско-подгоричког батаљона.

Марка Радовића и Вида Ускоковића друг Крсто наводи као чланове Окружног комитета Подгорица. У досадашњем излагању објаснила сам да та два друга већ дуже времена нијесу били чланови Окружног комитета Подгорица, јер су били послати на војне дужности. Да је ово тачно види се и из писма Ивана Милутиновића, делегата ЦК КПЈ и Врховног штаба у Црној Гори, у којему обавјештава друга Тита о догађајима крајем марта на терену Ловћенског одреда и у вези са овим састанком, па између осталог каже:

„Зна се да је Крсто на заједничком састанку ОК Цетињског и једног члана ОК подгоричког, Стајкић, и штаба одреда односно политичког комесара одреда био тај који је одмах предложио да се јединице распусте, јер не могу да се изведу из Црне Горе, Катунске нахије, услед опкољавања.“¹⁰

Сматрам да је потребно разјаснити и још једно питање везано за овај састанак. Неки тврде да је директива Покрајинског комитета, коју неки називају чак директивом за срез подгорички, утицала на ток састанка. Чињеница је, међутим, да је састанак одржан 25. марта прије подне, а у то вријеме ја сам још била у Команима, гдје сам од Покрајинског комитета чекала директиву за Окружни комитет Цетиње, јер због слабих веза и изузетне ситуације Покрајински комитет није био у могућности да је директно достави, па је дан раније било јављено да се у сједишту ОК Подгорица сачека пријем исте. Директивно писмо за ОК Цетиње на име друга Крста Попиводе примила сам 25. марта прије подне у Команима, а предала га другу Крсто, како сам већ раније рекла, у ноћи између 25. и 26. марта у Горњим Штитарима, што ћу касније детаљније објаснити. Из наведеног јасно произлази да то писмо није могло утицати на ток састанка у Горњим Штитарима, нити на одлуке које су на том састанку донесене. Да је ово тачно види се и по томе да учесници састанка нијесу ни знали за ма какву директиву.

У вези са стварањем извјесне слике о току састанка користићу се кратким изводима из сјећања појединаца који су му присуствовали.

Друг Крсто Попиводе у својим сјећањима, између осталог, каже:

⁹ АИИТ, VIII/2—63, Сјећање Крста Попиводе.

¹⁰ Архив ЦК КПЈ, рег. број 690.

„Оно што је за ову конкретну ситуацију у том моменту било важно јесте то да су под талијанском командом са Цетиња преко фронта на Симуњи, националистичке снаге организоване као крилаши, под командом Душана Вуковића и Крста Поповића, припремиле напад и продор са циљем да се споје са четничким снагама које су преко Загарача ишле њима у сусрет. И на територији Ловћенског одреда били су отпочели извесни ‚пучеви‘, настало је било колебање код једног дела партизана, а непријатељске снаге су се организовале у позадини на партизанској територији, тако да ми моментално у штабу Одреда нисмо имали тачну представу да ли је отпочела борба на Симуњи, које положаје држе партизани и докле су на тој комуникацији стигли националисти и Талијани. Истовремено нам није било јасно ни стање на фронту у Загарачима. Другови из ОК Подгорица и штаба батаљона изнели су своју жељу проистеклу из онога што су знали о дешавањима на оној страни Зете — да се треба повлачити у правцу Никшића“.¹¹

У својим необјављеним сјећањима Васо Стајкић, тада организациони секретар ОК Подгорица, у вези са истим каже:

„На иницијативу другова из Окружног комитета — Цетиње одржан је састанак на коме су присуствовали: Шпиро Мугоша, Владо Раичевић, Марко Радовић, Васо Стајкић, Видо Ускоковић, а од родољуба Јован Ђетковић. Састанком је руководио друг Крсто Попиводе, који је истакао да је ситуација за нас неповољна. Ту смо обавијештени о потреби расформирања батаљона и о формирању истог по групама и тројкама које би се одржале на свом терену до ситуације. . .“¹²

Јован Ђетковић у чланку „Трагедија једног партизанског батаљона“, поред осталог, каже:

„Послије читавог сата хода пронашли смо штаб Одреда и у штабу Крста Попиводе и Мила Јовићевића. — У штабу Одреда немају информације гдје је Главни штаб и гдје се сада налазе наше снаге које су одступиле из Пипера и Бјелопавлића. Једни предлажу да прикупимо своје посљедње снаге и задржимо се у масиву Ставор, док други сматрају да се ту немогуће одржати, бесциљно је. Не знам ко је дао предлог да се оступи у правцу Никшића тек ја сам тај предлог објеручке прихватио“.¹³

Из цитата који сам навела из сјећања друга Крста Попиводе види се да су предлог да батаљон иде ка никшићком подручју на састанку дали другови са терена ОК Подгорица, јер је иначе батаљону предстојало расформирање од стране штаба Ловћенског одреда. Друг Крсто каже да је тај предлог и прихваћен и да је одлучено да батаљон 26. марта ујутро крене у предвиђеном правцу.

Осврнућу се на неколико нелогичности карактеристичних за ток и садржај састанка у Горњим Штитарима. Присутни другови из штаба Ловћенског одреда и ОК Цетиње кажу да им није била

¹¹ АИИТ, VIII/2—63.

¹² Исто, VIII/1—25.

¹³ Историјски записи, 4/1980, стр. 158 и 159.

позната ситуација на терену већ неколико дана, а ипак доносе одлуку о расформирању једног броја својих јединица. Даље, неприхватљиво је да се од терена Горњих Штитара до Симуње, Марковине и Загарача у то вријеме није могла ухватити веза са јединицама Одред, кад се зна да се не ради ни о великој удаљености ни о окупираној територији у тим данима.

На основу погрешне процјене ситуације од стране присутних другова из ОК Цетиње и једног члана штаба Ловћенског одреда, на састанку је донесена погрешна одлука о расформирању неких јединица Ловћенског одреда и истог дана је тим јединицама у овом смислу издато наређење.

О примјени ове одлуке Ђуро Вујовић у својој књици „Ловћенски НОП одред и његово подручје у народноослободилачкој борби 1941—1945“ (Цетиње 1976, стр. 343) каже:

„Истог дана Мило Јовићевић је издао наређење штабовима Горњољешанског и Зетског батаљона, као и батаљона ‚Царев лаз‘ и ‚13 јул‘, да батаљони напусте положаје које су држали и да један дио људства повуку ка сједишту штаба Одред, а други дио да остане на терену, у илегалству као и за ‚легализовање‘. Ово наређење је углавном схваћено као наређење о расформирању тих батаљона“.

Јанко Лопичић у свом „Дневнику I“ овако је коментарисао смисао добијеног наређења: „Ноћу дођох у Добрску Жупу... Ускоро, послите мог доласка, стиже из штаба МП и усмено саопшти: да се фронт повуче, некомпромитовани другови по два-три да одлазе у групама, аутоматско оружје да се склони и сачува, итд. Страшна и чудна вијест, не знам шта да радим. Одлучисмо да свакако сачекамо и поново се повежемо са штабом одреда и провјеримо да ли је овакав став правилан“.¹⁴

Детаљније о добијању директивних писама Покрајинског комитета КПЈ и уручивању једног од тих писама секретару Окружног комитета КПЈ Цетиње

Када је Љешкопољско-љешанско-подгорички батаљон 25. марта пошао ка Ставору, Васо Стајкић, организациони секретар Окружног комитета КПЈ Подгорица, пошао је са батаљоном да га отпрати. У сједишту Окружног комитета Подгорица у Горњим Команима, под Сиљевицом, остала сам само ја као члан Комитета. Преостала два члана Окружног комитета, Бошко Милутиновић и Иван Ускоковић, налазили су се на лијевој страни ријеке Зете. Од омладинског окружног руководства на десној страни ријеке Зете су били и Љубица Поповић и Видак Поповић, али тада нијесу били у сједишту руководства.

¹⁴ Др Ђуро Вујовић, *Ловћенски НОП одред и његово подручје у народноослободилачкој борби 1941—1945*, стр. 343.

Непосредно уз сједиште Окружног комитета, у једној малој кући налазио се тешко рањени Васо Раичковић, замјеник команданта Доњољешанског батаљона, који је услед задобијених рана био између живота и смрти. Њега су овдје оставили борци тог батаљона док се не организује његово лијечење и склањање на сигурно мјесто.

Када је дошло наређење о повлачењу Љешкопољско-љешанско-подгоричког батаљона истовремено је Окружном комитету Подгорица јављено да ће следећег дана добити још једно обавјештење. То је требало да буде 25. марта.

Очекивало се да напустимо сједиште Окружног комитета, јер су већ око нас биле организоване јаке непријатељске, петоколонашке групе. Зато је било потребно архиву Окружног комитета склопити на сигурно мјесто.

Двадесет петог марта прије подне у сједиште ОК Подгорица стигао је курир и предао два директивна писма Покрајинског комитета. Једно је било упућено Окружном комитету Цетиње, с тим да се преда у руке политичком секретару тог комитета Крсту Поповици, с напоменом да Покрајински комитет нема друге могућности да то уради, а друго писмо било је упућено Окружном комитету Подгорица. Оба писма била су отворена, тако да сам била у могућности да се и са једним и са другим упознам.

Курир је био врло уморан и под утиском онога што се догађа на терену са лијеве стране ријеке Зете. Објаснио је да се наше јединице под јаким притиском непријатеља све више повлаче и да су Покрајински комитет и Главни штаб одступили према никшићком крају.

Директивно писмо за ОК Подгорица било је кратко. У њему је објашњена настала ситуација и саопштено да Окружном комитету престаје функција.¹⁵ С тим у вези да Васо Стајкић и Лидија Јовановић напусте терен ОК Подгорица и да следеће наређење Покрајинског комитета сачекају на терену ОК Цетиње. Истовремено је у писму речено да са његовим садржајем треба упознати друга Крста Поповицу.

Директивно писмо за Окружни комитет Цетиње било је војног и политичког карактера. У њему је било дато упутство за рад на терену ОК Цетиње. Између осталог било је речено да се у јединице могу укључити они који то желе и који могу носити оружје. Дато је наређење да се Љешкопољско-љешанско-подгорички батаљон, као и остале јединице Зетског одреда са десне стране ријеке Зете, ставе под команду Ловћенског одреда, а да се партијски вежу за Окружни комитет Цетиње. У писму је такође речено да се јединице Ловћенског одреда, у случају изузетно тешке ситуације, крећу ка подручју Никшићког одреда. На крају, и у овом писму је саопштено да је Окружни комитет Подгорица престао са радом.

¹⁵ Нови Окружни комитет КПЈ Подгорица, са сједиштем у бјелопавлићким планинама, формиран је око два и по мјесеца касније, у илегалним условима.

Истог дана Перо Раичковић је нашао склониште за свог рањеног брата Васа у Балочима, у Доњим Команима, па је, с групом бораца Љешкопољско-љешанско-подгоричког батаљона, дошао у сједиште Окружног комитета Подгорица да Васа носи у Балоче. Вођа те групе бораца био је Мато Раичевић, који је о томе написао своје сјећање, чијим подацима сам се већ користила. Иако је за мене то био врло заобилазан пут, пошла сам са њима, јер је тако било сигурније, пошто сам носила архиву Окружног комитета Подгорица, коју је требало оставити у Бандићима. Са мном је ишла Боса Симовић, којој је такође познато моје тадашње кретање и задржавање.

Мато Раичевић у својим сјећањима каже да је његова група, одмах након што је рањеног Васа Раичковића оставила у Балочима, пошла према Орасима на терен Ловћенског одреда, гдје се налазио њен батаљон, и да је тамо стигла истог дана кад је пала ноћ.

Од групе ових бораца одвојила сам се прије Балоча и пошла за Мокање у Бандићима. Тамо сам потражила кућу Радивоја Вукадиновића, да, заједно са њим, пронађем што сигурније мјесто за склањање архиве. У тражењу таквога мјеста и склањању архиве прошло је прилично времена. Након тога, заједно са Вукадиновићем, пошла сам да обиђем болесног Чаја Шћепановића и да га обавијестим о новим директивама.

Шћепановића сам нашла у горњим Бандићима (тачног мјеста се више не сјећам). Њега сам жељела посјетити као друга са којим сам још и прије неколико година сарађивала. Он је био политички секретар Окружног комитета Подгорица средином јесени 1941, али је затим по задатку био послат у сјеверне крајеве гдје су му промрзле ноге. Било је потребно да га упознам са директивама, јер је то био наш терен, па је он могао о свему обавијестити остале другове. Упознавши се са садржајем директива, Чајо Шћепановић је затражио од мене да саопштим штабу Ловћенског одреда да позове и повеже са својим снагама Доњозагарачку чету, која је остала одвојена и угрожена од непријатеља. У саставу Доњозагарачке чете налазио се један број истакнутих другова са терена.

Од Чаја Шћепановића према Горњим Штитарима кренула сам истог дана, тј. 25. марта, када је већ био пао мрак. Тачно вријеме мог одласка тешко је одредити, јер је то био мјесец март, када ноћ доста рано пада. На путу за Штитаре пратили су ме Радивоје Вукадиновић и Боса Симовић. Терен нијесам познавала. У Горње Штитаре стигли смо касно у ноћ. Вријеме доласка могло би се приближно одредити према времену када је у Орахе стигла група бораца која је претходно носила рањеног Васа Раичковића. Како сам од тренутка када сам се од те групе одвојила, обављајући задатке о којима сам говорила, изгубила доста времена, то сам у Штитаре стигла доста дубоко у ноћ између 25. и 26. марта, најмање неколико сати након што је поменута група бораца дошла у Орахе, а вјероватно 10 до 12 часова послје доласка Љешкопољско-љешанско-подгоричког батаљона у Орахе.

Чим сам дошла у Горње Штитаре, гдје је тада било сједиште Окружног комитета КПЈ Цетиње и штаба Ловћенског одреда, потражила сам друга Крста Попивода, којега сам знала још из пред-ратних година, као и са Осме партијске конференције за Црну Гору, Боку, Санџак, Косово и Метохију, која је одржана августа 1940. године у Барама Жугића код Жабљака. Нашла сам га самог у кућици која је личила на појату. Предала сам му писмо Покрајинског комитета за Окружни комитет Цетиње, које је било на њега упућено, а усмено сам га обавијестила о садржају писма које је примио Окружни комитет Подгорица.

Крсто Попивода у својим сјећањима о садржају овог писма каже:

„У том писму, колико се сећам, речене су врло кратко следеће ствари: прво, да је непријатељ на разним фронтима на подручју Зетског одреда, па и другим прешао у офанзиву, односно да предузима све жешће нападе против наших снага; друго, да су већ извршени неки ‚пучеви‘ у Братоножићима, Кучима и другим местима; треће, да треба престати са крутим фоновима; четврто, да се треба са батаљонима повлачити у правцу Никшића и Никшићког одреда; пето, да треба на терену оставити људе ради политичког рада и за даље вођење акција на непријатељској територији; шесто, да другови са подручја ОК Подгорица и јединица штаба Зетског одреда треба да се укључе у састав команде Ловћенског одреда и партизанског руководства“.¹⁶

Схватљиво је да се после рата ни друг Крсто ни ја нијесмо могли сјетити детаља садржаних у том директивном писму. Ја, међутим, поуздано знам, јер је то било врло важно, да је писмо имало мобилизаторски карактер и да је у њему било речено да се у јединице могу укључити они који то желе и који могу носити оружје.

Друг Крсто ме је приликом тог сусрета обавијестио да је ситуација на терену Окружног комитета Цетиње и Ловћенског одреда тешка, да окупатор, уз помоћ федералиста и других петокло-наша, све више заузима терен и потискује наше снаге, те да постоји опасност опкољавања јединица Ловћенског одреда. Сем тога, рекао ми је да је командант Ловћенског одреда одсутан, а да је комесар на терену и да са њиме нијесу успјели у задње вријеме да успоставе везу. Саопштио ми је и своју оцјену да је Љешкопољско-љешанско-подгорички батаљон неспособан за борбу. Са овом оцјеном се нијесам сложила и то сам одмах рекла. Моје је мишљење било да је људство овог батаљона јако уморно, јер је прије доласка на овај терен непрекидно водило борбу од 3. до 24. марта, када је под притиском непријатеља морало напустити положаје и повући се ка Ставору, што доказује да је имало и доста велико борбено искуство. У Љешкопољско-љешанско-подгоричком батаљону било је више предратних чланова Партије, па њихова идеолошка уздигнутост није долазила у питање. Батаљону је требало дати

¹⁶ АИИТ, VIII/2—63.

неколико дана одмора, и нахранити га, и са њим се могло ићи у борбу гдје год се укаже потреба.

Приликом нашег сусрета друг Крсто ме је обавијестио да је одржан и један састанак, на коме је изнијета тешка ситуација на терену и било говора о распуштању јединица Ловћенског одреда, па и Љешкопољско-љешанско-подгоричког батаљона. Међутим, навео је да ће овај батаљон сјутра покушати да прође преко Барјамовице у правцу никшићког терена, а ако у томе не успије да ће бити разбијен у тројке. Пошто сам тек била стигла на тај терен нијесам могла тако брзо схватити цијелу ситуацију, још мање оцијенити важност састанка о коме ми је друг Крсто говорио. Нијесам тада ни знала ко је све учествовао на том састанку, ни када је састанак одржан. Осим тога, сматрала сам, јер се у оно вријеме тако схватало, да директива која долази од више партијске инстанце има да се извршава без поговора, па сам, према томе, очекивала да ће директива Покрајинског комитета, упућена Окружном комитету КПЈ Цетиње, утицати да се измијени одлука са тог састанка. Ово особито зато јер сам имала у виду дио директиве који је говорио о мобилности и о томе да се у случају угрожености јединице Ловћенског одреда повуку према Никшићком одреду.

Друг Крсто ми је тада још рекао да ће он лично да иде са тим батаљоном и да ће покушати да прођу без борбе преко Барјамовице и даље према Никшићком терену. Затражила сам од њега да и ја идем са батаљоном, али он овај предлог није прихватио. Приликом нашег разговора још нијесам знала да Љешкопољско-љешанско-подгорички батаљон није прикључен осталим јединицама Одреда. Морао је да дејствује сам и неповезан са другим јединицама, што је већ само по себи за њега било посебно неповољно. Такође ми није било познато да су неке јединице већ биле добиле наређење да се расформирају. Пошто је директивно писмо у Горње Штитаре стигло ноћу између 25. и 26. марта, а друг Крсто је 26. марта пошао са батаљоном ка Барјамовици, није ми познато када је он са садржајем писма упознао другове на терену ОК Цетиње.

У својим сјећањима друг Крсто на једном мјесту каже:

„На основу ове кратке директиве, али истовремено и противуречно, јер је значила обустављање фронта без објашњења и слања људи на напуштени терен ради политичког рада и вођења акција — ми смо дошли до закључка да у колико батаљон који намјерава да иде према Никшићу не успије под борбом да се пробије, или на миран начин слободно прође — да у том случају долази у обзир, као варијанта, да батаљон буде расформиран и подијељен у групе које ће се вратити на напуштену територију коју су држали националисти и четници“.¹⁷

Сама директива и наређења која су њоме изражавана доказу да за овакво гледање на њен садржај нема оправдања. Слање илегалца на рад у позадини на терену ОК Цетиње није значило обустављање фронта. У оној непријатељској офанзиви истурени фронт

¹⁷ Исто.

Ловћенског одреда свакако се није могао дуго одржати. Зато је у директивном писму и било речено куда у том случају треба да се повлаче јединице Ловћенског одреда. Наређење за прикључење неких јединица Зетског одреда Ловћенском одреду а партијски Окружном комитету Цетиње такође је доказ да у директиви није било говора о распуштању јединица.

Послије нашег разговора исте ноћи Крсто Попиводе је пошао за Орахе, гдје се налазио Љешкопољско-љешанско-подгорички батаљон, да би ујутро пошао са њим у правцу Барјамовице.

Ја сам остала у Горњим Штитарима да бих пронашла Васу Стајкића, јер је и он тамо био остао, на шта ми је друг Крсто скренуо пажњу. У саму зору 26. марта пронашла сам Васу. Била ми је дужност да га као организационог секретара ОК Подгорица упознам са директивама, чиме се мој задатак и завршавао. Пренијела сам му одлуке Покрајинског комитета о престанку рада Окружног комитета Подгорица и званичном прикључењу наших јединица Ловћенском одреду, а партијски Окружном комитету Цетиње, као и све остало што је било казано и у једној и у другој директиви.

Ми смо били врло забринуте за јединице Зетског одреда које су биле стављене под команду Ловћенског одреда, због става који су заузимали другови из ОК Цетиње и штаба Ловћенског одреда. Осјећали смо се нелагодно и потиштено, утолико више што нијесмо имали могућности да утичемо на став другова из ових руководстава. Никаквог задужења нијесмо имали, а ни било каквих веза са нашим јединицама.

Истог јутра, након разговора са Васом Стајкићем, срела сам се у Штитарима са Љубицом Поповић и Видаком Поповићем, члановима подгоричког окружног омладинског руководства. Као Васу Стајкићу и мени, и њима је било речено да не иду са батаљоном ка Барјамовици. Тако одвојени од збивања сви смо били присиљени да чекамо шта ће урадити Љешкопољско-љешанско-подгорички батаљон. Знали смо да је Крсто Попиводе пошао са њим. Послије извјесног времена у даљини се чуо митраљески рафал, а иза тога је била тишина, што је код нас побуђивало осјећање још веће неизвјесности за батаљон.

Барјамовица 26. марта

Бајрамовица није била много удаљена од мјеста из којег је Љешкопољско-љешанско-подгорички батаљон пошао. По казивању бораца тог батаљона, јединица је негде послје пола ноћи била у Мисочелу, наврх Ораха, а одатле наставила у правцу села Барјамовице, које лежи на путу за Велестово и Чево. Испред Барјамовице батаљон је наишао на препреку, јер су Барјамовичани наоружани чекали у засједи и нијесу му дозвољавали пролаз. По свједочењу друга Крста Попиводе, у засједи је било и других сарадника окупатора. Док су Барјамовичани пуцали према нашим борцима, са

друге стране појавила се нека партизанска патрола, али пошто то није провјерено на лицу мјеста, схваћено је као да је и то непријатељ. Усљед слабе процјене ситуације дато је наређење да се батаљон повуче. Међутим, према наводима појединих учесника, борци су самоиницијативно прихватили борбу, али су се после наређења морали повући. По казивању Јована Тетковића, батаљон се касније повукао на Плоче штитарске и ту је чекао даље наређење.

Пошто је судбина батаљона била везана за овај његов повратак из Барјамовице, с обзиром да је дан раније закључено да ће ако се не пробије бити расформиран (став састанка од 25. марта у Горњим Штитарима), неопходно се осврнути на ситуацију у Барјамовици.

Када би се запитали зашто се батаљон вратио из Барјамовице, не успјевши да прође у правцу Никшића, неизбјежно би се наметнуло више питања која траже одговор, јер се ту многе околности преплићу и нијесу сасвим схватљиве. На примјер: зашто терен Барјамовице није заобиђен, кад је то тражено? Да ли је дато наређење да се прође без борбе или са борбом (дају се супротна мишљења)? Да ли су руководећи другови прецијенили снаге Барјамовичана које су биле у засједи? Зашто није омогућено да се ухвати веза са патролом која је пјевала партизанску пјесму и од које борци батаљона нијесу били далеко? Ко је одлучивао о овим питањима: штаб батаљона или друг Крсто? Да ли је батаљон повучен за то што се још није хтела борба са федералистима? И, на крају, не баш споредно питање: зашто је Љешкопољско-љешанско-подгорички батаљон послат сам, зашто није, како је и наређено од стране Главног штаба, прикључен осталим јединицама Ловћенског одреда, зашто у тој, како се наводило, тешкој ситуацији, није заједно са осталим јединицама упућен према подручју Никшићког одреда, како је било и речено да се поступи у сложеној ситуацији, него се ишло, супротно директиви, ка распуштању јединица, што је обухватило и овај батаљон?

Склона сам да закључим да су неки другови из ОК Цетиње и штаба Ловћенског одреда, који су донијели одлуку о расформирању, после повлачења тог батаљона сасвим погрешно оцијенили ситуацију на Барјамовици и да нијесу познавали, колико су морали, ситуацију на свом терену, што се показало у њиховим даљим погрешним одлукама, које су донијели истога дана. Батаљон Љешкопољско-љешанско-подгорички се повукао, што је за њега у околностима о којима сам говорила било кобно и што га је довело до катастрофе. Гледано уопште, догађај у Барјамовици није био нарочито значајан. Паника која је без разлога ухватила оне који су тај догађај тако погрешно оцијенили поспјешила је и доношење погрешне одлуке. Мислим да би ме у томе подржао сваки војни стручњак, јер *de facto* тада на терену Ловћенског одреда и није била таква безизлазна ситуација, каква је приказивана на састанку 25. марта и касније. То доказују и сви познати документи који се од-

носе на догађаје из тог времена. Та паника и несналажење су, по мом мишљењу, пренијети и на догађаје на Барјамовици.

Будући да нијесам била у том батаљону, као ни пред Барјамовицом, јер сам се тада, као што сам већ рекла, налазила у Горњим Штитарима, постављам ова питања као сваки читалац и као борац коме морају бити блиска питања везана за народноослободилачку борбу. Због тога желим да изнесем нека схватања и сјећања људи који су преживљели те дане или пак писали о њима. У неким од тих написа, било објављеним или необјављеним, има доста нетачности, неслагања и противурјечности. Зато ћу неке од њих и приказати.

Појединци наводе Драгутина Радовића као партијског руководиоца Љешкопољско-љешанско-подгоричког батаљона, а самим тим његове изјаве узимају као важно свједочење и на основу његовог писања надограђују неке нетачне претпоставке. Драгутин Радовић у свом писању износи низ нетачности које се данас већ могу доказати. Кад пише о Барјамовици, он између осталог каже: „На лицу мјеста налазили су се секретари и још неки чланови Окружног комитета КПЈ Цетиње и Подгорица (у напмени набраја: Крсто Попивоца, Васо Стајкић, Лидија Јовановић и још неки — примј. Л. Ј.). Окружни комитет КПЈ — Подгорица још је функционисао у односу на партијску организацију батаљона. Наређено је да се прекине ватра. Дошло је до консултовања окружних партијских руководиоца. Након краћег времена, секретар Окружног комитета КПЈ — Подгорица (у напмени Васо Стајкић) позвао је партијског руководиоца батаљона“ (у напмени Драгутина Радовића — примј. Л. Ј.).¹⁸

Већ сам раније указала на противурјечности код Радовића кад је ријеч о личности партијског руководиоца Љешкопољско-љешанско-подгоричког батаљона. Данас се већ тачно зна да је на Барјамовици од стране ОК Цетиње био само друг Крсто Попивоца, политички секретар тог комитета, и ни један други члан тог руководства. Из бившег Окружног комитета Подгорица није био присутан ни један члан. Лидију Јовановић неки чак спомињу као секретара ОК, а она ту функцију није имала.

У вези са нетачним изношењем података од стране Драгутина Радовића намеће се и закључак да чланови Партије као и руководство батаљона нијесу били упознати са директивним писмом које је било стигло, јер би иначе имали јаснија гледања и схватања, како о самим догађајима тако и о ономе што им је претходило и што се касније збивало. У директивном писму било је важних ствари које су се тичале и самог батаљона. У изучавању те материје дошла сам до закључка да на састанку у Орасима, који је одржан у кући Јована Булова уочи поласка батаљона ка Барјамовици — а састанак је одржао друг Крсто са групом комуниста из батаљона — присутни другови нијесу упознати са садржајем наређења Главног штаба и Покрајинског комитета. Са тим садржајем их је мо-

¹⁸ Историјски записи, 3—4/1975, стр. 582.

гао упознати једино Крсто Попивода, јер је са батаљоном тада контактирао. Може се једино претпоставити да је Попивода рачунао да ће батаљон проћи према Никшићу, те да у том случају упознавање бораца са директивама није неопходно.

Душан Асановић такође говори о овим догађајима и каже да је био партијски руководилац Љешкопољско-љешанско-подгоричког батаљона.¹⁹ Но, он је у свом излагању учинио грешку, јер је догађаје који су се збивали током три дана сабио у један дан, што доприноси дезоријентацији, јер ако се неки догађаји стављају у нетачно вријеме и мјесто они добијају другачији садржај. Батаљон о којему је ријеч ноћио је 24. марта у Бусовнику. Двадесет петог марта био је у Орасима. Двадесет шестог ујутро је пошао пут Барјамовице. Истог дана око подне се повукао у Плоче штитарске, а послјије подне је добио наређење за расформирање. Наређење је потписао Мило Јовићевић, замјеник команданта Ловћенског одреда. Двадесет седмог марта још су се мање групе бораца налазиле кроз Бусовник. То су укупно три дана кретања овог батаљона.

Навешћу и свједочење Јована Ђетковића и Мата Раичевића о неким битним детаљима са Барјамовице која се разликују од сјећања Крста Попиводе.

Јован Ђетковић о случају Барјамовице између осталог пише: „Сунце је већ било одскочило када смо стигли на бријег Барјамовице. Дочекао нас је лавез паса, граја и дозивање сељака, који су грабили пушке и брзо заузимали положаје на неким стијенама поврх села. Сељаци се ћите по стијенама, грају и нешто нам довикују. Крсто Попивода пише писмо и по једној жени из Барјамовице, која је била изашла да нас сретне, носи (шаље пр. Ред.) сељацима писмену поруку. Покушава да их умири и убиједи да ћемо ми мирно само да прођемо преко села, те да се ничега не плаше. Није много прошло од одласка ове жене са Крстовим писмом, а Барјамовичани се са оних стијена огласише дозивањем: Нећете га данас овудијен проћи. . .

Послије онаквог дозивања сељака барјамовичких, обратим се другу Попиводе и предложим му да би добро било заобићи село с лијеве стране и проћи мимо њега, јер зашто морамо преко села, јер нам није много заобићи, па ако ови помахнитали сељаци отворе ватру на нас, отворићемо и ми ватру на њих и сигурно проћи без губитака. Преговарати и разговарати са њима не само да је узалудно, него је и штетно, јер све наше добре намјере они тумаче као нашу слабост.

Попивода ме погледао мрко попривијеко и на моје излагање одмахнуо руком у знак неодобравања. Остао је и даље чекајући ону жену са одговором од стране сељака. Није се дуго чекало на њен повратак. Донијела је одговор исте садржине какав је био дат у оном дозивању.

¹⁹ Исто, 2—3/1978.

У том моменту појављује се на лијевој страни села, од правца Велестова, једна тројка са црвеним барјачићем и пјесмом. Чујемо сваку ријеч:

„На сред Зете Немањине, црвени се барјак вије,
А нека га нек се вије, то је барјак из Русије,
Послала га Црној Гори, да се она под њим бори!“

Пјевају људи и примичу се, док ми зачуђено посматрамо, а сељаци Барјамовичани поврх стијена једнако галаме и нешто вичу. Наши око Попиводе резонују ко би ово могао бити. Плаше се провокације. Људи се комешају, док се патрола са барјачићем и пјесмом све више приближава, а граја сељака на стијенама постаје све бучнија. Сада поново одлучих да се обратим другу Попивоци. Предложих му да и ми упутимо једну патролу у сусрет оној тројци да дознамо ко су. Којешта — одговори Попивоца, те тако и овај мој предлог паде у воду. Осјетио сам се увријеђен и некако понижен. . . Наше људство збуњено гледа и чека шта ће главари одлучити.

Прекипјело ми је и ријеших се да прекршим дисциплину на куд пукло да пукло. Не консултујући се ни с ким позовем мог сељака старог Јована Перовића, иначе оданог родољуба, и кажем му да узме са собом два друга и да се упуту у правцу оне патроле, која се сада нешто спорије и одрезније креће уколико се више приближава нама. . . Перовић се без ријечи са још двојицом другова упутуио у правцу тројке и није прошао ни стотинак корака а сељаци Барјамовичани са стијена изнад села запуцаше на њих. И наша патрола и она тројка са барјачећем попадале и отворише ватру на Барјамовичане. Сад је било јасно ко је патрола која нам је ишла у сусрет. Разграјани сељаци Барјамовичани отворише ватру и на нас. Наши људи, груписани на некој главици на домак села, одједном се сручише доле, низ главицу. Одступамо без борбе, по наредби или без наредбе, не знам. И док сељаци пуцајући скачу са стијена и чине загон к нама, ми још једнако без борбе одступамо.

Одједном један наш пушкомитраљезац самоиницијативно отвори ватру на сељаке. Брзо запуцаше и други наши пушкомитраљеци и пушке и зауставише даље кретање барјамовичких сељака. Ми се ипак једнако повлачимо у правцу Мисочела, одакле смо јутрос били кренули. И ту се нијесмо зауставили већ се одатле хитно пребачамо у правцу Горњих Штитара. Сад је већ престала пуцњава и Барјамовичани нас даље не слиједе.

Ваљда је све ово требало овако да се одигра, да би се разбила једна илузија да су зеленаши Крста Попиводе нешто друго од четника Блажа Ђукановића и Баја Станишића и да су пријатељскије расположени према партизанима. Још једно скупо искуство стечено је“.²⁰

О истим догађајима друг Крсто Попивоца у својим сјећањима, између осталог, пише:

²⁰ Исто, 4/1980, стр. 159—160.

„С обзиром на то да се Лука Вујовић није још био вратио и да нисам знао ситуацију на фронту у Катунској нахији, ја сам се одлучио да и сам кренем са њима у правцу Барјамовице, која је удаљена сат и по, два хода од Ораха. Кренули смо ујутро, после свитања и већ око девет и по сати, можда касније, стигли на домак Барјамовице, до прве куће, која је ван села, али одатле се види део кућа у Барјамовици. Ту смо се интересовали какво је стање у Барјамовици. Рекли су нам да је настало неко комешање, да су неки прешли на четничку страну и да се налазе ван села у правцу Загарача и то све без обзира на то што је до те вечери Барјамовица била наша територија одакле је било активних бораца и симпатизера. Тада смо, видећи на подалеком одстојању од села извесну групу наоружаних људи, питали ко је то тамо. Одговорили су нам да су то националисти попа Кековића. Рекли смо да смо партизани и да идемо у правцу Чева. Тада су повикали да нас неће пустити да туда прођемо. Док смо ми на том месту, на домаку села, на извештан начин разговарали, с друге стране у правцу самога села и право према нама долазила је нека наоружана војска, која је певала и викала. Одстојање је било доста велико тако да према песми и њиховом изгледу нисмо могли закључити да ли су то партизани или националисти. Било нам је сумњиво иако нам се родила мисао да би то могли бити партизани. Пошто Лука Вујовић, који је био на Симуњи тј. са те стране, није био стигао да нас обавести да ли су почеле борбе у том правцу, постојала је оправдана претпоставка да то могу бити и националисти који су пробили фронт на Симуњи и сад иду да се споје са својим снагама из Загарача. У том моменту, тражећи решење шта радити, ја сам друговима из штаба одреда: Шпиру Мугоши и Владу Раичевићу, а то су могли да чују и други другови који су ту били присутни, рекао да треба прихватити борбу и утврдити да ли се према селу од Чева заиста крећу партизани или су то националисти, па уколико буду партизани да се њима прикључе и заједно са њима наставе потискивање четничких и националистичких снага према Загарачу, а уколико буду националисти прихвате борбу и покушају да се пробију према Чеву. Уколико непријатељске снаге буду јаче, а с обзиром на то што су износили да имају врло мало муниције и да су исцрпљени (због тога су и тражили да се без већег напора повежу и пребаце на територију коју држе јаче партизанске снаге) да треба да се врате у правцу Ставора (сједишта штаба Ловћенског одреда)“.²¹

Мато Раичевић у својим сјећањима о догађајима у Барјамовици каже:

„У Барјамовици са супротне стране нашег кретања, одједном, изненада се огласи неко вичући — А ко је то, ко, о? Са моје десне стране налазио се Крсто Попивоца са шубаром на глави, а поред њега била је једна другарица. Крсто је снажно одговорио: ‚Ово су партизани и Крсто Попивоца‘. — ‚Е нећете јутрос напријед, што нећете попунити ове улице као ви оне јаме штитарске‘, узвратио је

²¹ АИИТ, VIII/2—63.

исти глас. С те стране одмах је отворена ватра из пушкомитраљеза и пушака. У исто вријеме од подаље, као из дубине, чула се пјесма, „Насред Зете Немањине, црвени се барјак вије . . . ’ У тим тренуцима био сам поред Ђока Арсова Раичевића, пушкомитраљесца, носио сам омањи држак и у њему три шанжера и око 130 метака. Ђоко је најприје пуцао из стојећег става, а затим смо направили заклон, јер је непријатељ пуцао не штедећи муницију“²²

Послије рата преживјели борци Љешкопољско-љешанско-подгоричког батаљона рекли су ми да их је штаб Ловћенског одреда, док су се налазили на његовом терену, држао у неизвјесности или су пак команде биле нелогичне али категоричне. Ипак су се надали да ће њихов батаљон бити равноправно прикључен осталим јединицама Ловћенског одреда, односно да ће и послије неуспјеха на Барјамовици, као и због тешке ситуације коју су објашњавали другови са терена ОК Цетиње и штаба Ловћенског одреда, у заједници са осталим партизанским снагама са овог терена, успјети да се пробију према подручју Никшићког одреда.

*
* *

У неко доба дана 26. марта, враћајући се из Барјамовице, пред нас је у Горњим Штитарима прошао политички секретар Округног комитета Цетиње и само нам је успут рекао: „Нијесмо успјели“ Васо, ја и Љубица Поповић пошли смо за њим да чујемо шта се десило са батаљоном, а иначе нијесмо знали гдје се налази ни штаб Ловћенског одреда, јер у непосредној близини није било насеља. На камењару, заклоњена у једној заравни, сјећела је група другова, које нијесам познавала, међу њима и Мило Јовићевић, што сам касније схватила из његовог разговора. Крсто је сјео до њих, а ми смо остали да стојимо, да чујемо шта је било. Претпостављали смо да другови држе састанак, па зато им се нијесмо прикључивали. Крсто им је укратко испричао догађај са Барјамовице, детаља се више не сјећам, само је опет поменуто нешто о расформирању јединица. На то сам, имајући у виду директиву Покрајинског комитета, предложила да се, ако је већ таква ситуација, јединице уједине како би се пробиле према нашој главнини, тј. према никшићком терену. Овај мој предлог је прихваћен. Повезано са тим тражила сам да се јави и Доњозагарачкој чети да изађе и да се прикључи осталим јединицама, како ми је Чајо Шћепановић био рекао да пренесем друговима у штабу Ловћенског одреда. И ово су другови прихватили. Мило Јовићевић је одмах написао наређење Доњозагарачкој чети, а Љубица Поповић се добровољно јавила да га понесе и преда чети. Напомињем да се Љубица Поповић јавила да иде да хвата везу према Загарчу, а на састанку од 25. марта у Горњим Штитарима било је речено да се са Загарачем

²² Сјећања код њиховог аутора.

не може ухватити веза и да се не зна шта се тамо догађа. Међутим, и ја сам у Горње Штитаре са једним другом и другарицом предходну ноћ била дошла из Бандића који се непосредно дотичу Доњег Загарача. Ишли смо опрезно и успјели смо да прођемо.

У току овог разговора стигао је један друг са Симуње, нешто је тихо саопштио другу Крсту, што нијесам могла чути, али нам је након тога речено да наш предлог не долази у обзир. Послат је један друг да стигне Љубицу Поповић и да врати писмо које је било упућено Доњозагарачкој чети. Пошто су се другови и даље нешто међусобно тихо договорили, ми смо се, с обзиром да нијесмо припадали овом састанку, удаљили. Нијесмо могли ни претпоставити да ће бити донесена тешка, неодговорна и несхватљива одлука, а ја сам још увијек била убијеђена да ће се директива Покрајинског комитета извршити.

Тада и касније, проучавањем ових догађаја, стално ми се намегао један закључак. Одласком команданта Ловћенског одреда Пека Дапчевића на задатак ван овог терена већ је био ослабљен штаб овог Одред. За политичког комесара Вељка Мићуновића, који је био на фронту у Катунској нахији, речено је и у званичним материјалима да се са њим тих дана није могла успоставити веза. Фронт је био развучен и офанзива непријатеља на подручју Ловћенског одреда већ се снажно осјећала. Цијела та ситуација ослабљеног штаба Ловћенског одреда довела је у отежану ситуацију секретара Окружног комитета Цетиње друга Крста Попиводу. Међутим, примједбе појединаца да Мило Јовићевић као, тренутно, јединка у штабу Одред није могао пуноважно да одлучује нијесу прихватљиве, јер штабови батаљона су примали наређења а сасвим је разумљиво да нијесу били ни дужни нити су могли да провјеравају да ли су наређења која им се дају донесена колективно или појединачно. Они су само могли да знају да су наређења дата од претпостављених.

Недалеко од групе другова о којој говорим угледала сам Спасо Дракића, политичког комесара Зетског батаљона. Он је дошао из Царева лаза. Казао ми је да је претходног дана примио наређење за расформирање свог батаљона, али да то није извршио, па је зато позван на одговорност у штаб Одред. Ја сам му укратко пренијела садржај директиве Покрајинског комитета, по којој људи треба да се мобилишу а не да се шаљу кућама, и нека се тога држи. Ово што ми је Спасо Дракић рекао била је посљедица наређења од 25. марта.

*Наређење о расформирању неких јединица
Ловћенског одреда од 26. марта 1942. године*

Двадесет шести је март послѣје подне. Немам задужења нити од ПК нити од другова из ОК Цетиње, као ни Васо Стајкић. Наједном смо видјели да је на терену Горњих Штитара настала нека трка. Из околних камењара појављивали су се неки борци и некуд

журили. Пошли смо да видимо шта се то дешава. Подаље од сједишта штаба налазило се склониште хране, која се некуда носила. Чини ми се да сам видјела и рањенике. Да ли је то била болница — не знам.

Примијетила сам друга којег сам прије неколико сати видјела у сједишту штаба Одрета, а за којег сам много касније сазнала да се зове Лука Вујовић, тада члан Окружног комитета Цетиње. Зауоставила сам га и питала шта се то дешава, на што ми је одговорио да носи наређење Љешкопољско-љешанско-подгоричком батаљону. Упознала сам се са садржајем тог наређења. У њему је стајало да батаљон опкољава непријатељ, да треба да се повуче према Бусовнику и да се ту расформира. Наређење је потписао Мило Јовићевић, замјеник команданта Ловћенског одрета.

Овакво наређење штаба Ловћенског одрета било је поразно, утолико поразније што се батаљон шаље на терен одакле је кренуо, а већ је раније процијењено да на том терену не може опстати. Ствар је утолико трагичнија што се послје показало да процјена штаба Одрета о опкољавању батаљона није била тачна.

Одмах послје тога нас неколико је пожурило ка мјесту гдје смо тога дана прије неколико сати видјели другове Крста Попиводу, Мила Јовићевића и друге. Но њих на том мјесту више није било. Тако више никога нијесмо могли питати шта се то у ствари догодило и каква су то обавјештења добили, на основу којих су донијели одлуку о расформирању Љешкопољско-љешанско-подгоричког батаљона. Тада још нијесам знала да су таква наређења добиле и још неке јединице Ловћенског одрета.

Ђуро Вујовић у својој књизи „Ловћенски НОП одред . . . “ (стр. 343) о томе каже: „Истовремено је штабовима Горњољешанског и Зетског батаљона и батаљона „Царев Лаз“ и „13 јули“ по други пут послато наређење о расформирању њихових батаљона“

У истој књизи Вујовић каже:

„Растуреност чланова Штаба одрета и Окружног комитета по терену припомогла је да се у другој половини марта, у тренутку када су партизанске јединице које су се налазиле у југоисточном дијелу цетињског среза угрожаване са три стране и када се са четвртм страном — партизанским снагама у Катунској нахији, није имало везе нити се знало каква је ситуација на тамошњим фронтovima донесе једна погрешна одлука, која је имала за последицу осипање дијела људства у неким јединицама и расформирање Љешкопољско-љешанско-подгоричког батаљона. Одлука о којој је ријеч била је резултат слабе процјене ситуације од стране оних који су учествовали у њеном доношењу, као и погрешно схваћене директиве Покрајинског комитета“.

О Љешкопољско-љешанском-подгоричком батаљону Вујовић каже:

„Истог дана, на бази условне одлуке од претходног дана, батаљон је расформиран, што је оснажено и посебним наређењем замјеника команданта Ловћенског одрета“.

Вујовић даље у књизи наводи:

„Као што је раније речено, 28. марта извојеване су значајне побједе над колаборационистима на Симуњи и у Горњем Загарачу, што је имало за последицу успостављање везе између партизанских онага у Катунској нахији и оних у југоисточном дијелу цетињског среза, а тиме и повлачење наређења о распуштању ових јединица. Ово наређење извршио је био само Штаб Љешкопољско-љешанско-подгоричког батаљона. Стога је оно имало негативне последице углавном само по тај батаљон. Штабови осталих батаљона нијесу га прихватили“

На старни 344. своје књиге Вујовић констатује:

„Неколико дана касније и ови из Горњих Кокота одведени су у Подгорицу, да би 10. априла 53 борца, од којих 23 из јединица погођених наређењем о расформирању (11 из Љешкопољско-љешанско-подгоричког, осам из Зетског и четири из Горњољешанског батаљона), била стријељана на Врелима Рибињским“

Навела сам неке закључке и оцјене Ђура Вујовића, јер они припомажу сагледавању ових догађаја, али и код њега има недореченог и недовољно испитаног, па и погрешног. Ево о чему се ради.

Вујовић каже да је наређење о расформирању јединица донесено, поред осталог, и на основу „погрешно схваћене директиве Покрајинског комитета“ Већ сам дала коментар у вези с том директивом: 25. марта директива није могла утицати на став и одлуку ОК Цетиње и штаба Ловћенског одреда, јер још није била добијена, а 26. марта, када је добијена, директива није погрешно схваћена већ, по мени, није прихваћена, јер оно што је одлучено супротно је ставовима те директиве.

Не одговара чињеничном стању ни податак Вујовића да је до повлачења наређења о распуштању јединица дошло 28. марта, тј. наводно након побједа над колаборационистима на Симуњи и у Горњем Загарачу. До повлачења тог наређења дошло је 26. марта, тј. убрзо након што је наређење о расформирању издато штабу Љешкопољско-љешанско-подгоричког батаљона и, по други пут, штабовима Горњољешанског и Зетског батаљона и батаљона „Царев лаз“ и „13 јули“, с тим што су обавјештење о повлачењу наређења добили сви батаљони изузев Љешкопољско-љешанско-подгоричког. То је био разлог што је само штаб Љешкопољско-љешанско-подгоричког батаљона „извршио наређење“ — како Вујовић каже, а не некаква његова мања вриједност, како би се из подтекста код Вујовића дало закључити.

На крају, треба имати у виду да положај Љешкопољско-љешанско-подгоричког и Зетског батаљона није био исти са положајем осталих батаљона. Борци батаљона „Царев лаз“ и „13 јули“ налазили су се код својих кућа, па и да је дошло до расформирања они би остали ту гдје су и били. Борци Љешкопољско-љешанско-подгоричког батаљона били су и до 30 km далеко од својих кућа, које су биле на окупираној територији. Слична ситуација је била

и са Зетским батаљоном, који је, да би се вратио на свој терен, требало да пређе саобраћајницу Подгорица—Цетиње, затим ријеку Морачу и даље равницом до границе Албаније — све окупираном територијом. Несхватљиво је како је замишљено да се оволико људства тих батаљона у оним условима прикрије на окупираној територији.

Наређење о распуштању јединица није имало негативне последице „углавном само на Љешкопољско-љешанско-подгорички батаљон“ — како Вујовић каже, већ у знатној мјери и на друге јединице којима је упућено. Познато је да послје тог наређења више не постоји Горњољешански батаљон и да су неки борци тог батаљона стријељани од окупатора. Зетски батаљон је послје наређења изгубио један број бораца, од којих су неки стријељани од окупатора. Штаб тог батаљона је водио борбу за спашавање људства. Од батаљона су остала само два вода, који су касније ушли у састав батаљона „Царев лаз“ Такође је познато да су и батаљони „13 јули“ и „Царев лаз“ имали посљедице, јер је дошло дјелимично до осипања и у тим јединицама.

Неки аутори тврде да је курир ишао да обавијести и Љешкопољско-љешанско-подгорички батаљон да се обустави наређење о расформирању, али да је наводно исте вечери наишао на засједу. Зашто ипак није стигао тај или други неки курир макар и сјутрадан, јер се и до 27. марта увече један број бораца батаљона могао наћи на окупу?

*

*

Љешкопољско-љешанско-подгорички батаљон први пут од повлачења са свог терена видјела сам 26. марта пред вече у Плочама штитарским, када је он већ био упознат са наређењем о повлачењу и расформирању и био спреман за полазак. Васо Стајкић је саопштио једном броју чланова Партије да смо нас једна група вољни да покушамо успоставити везе, да тако видимо куда би батаљон могао да прође ка територији Никшићког одреда, те да се борцима подијели храна да би сваки појединачно био самосталнији, јер смо ишли са претпоставком да ће се наићи на велике потешкоће. Иако Васо Стајкић и ја тада нијесмо имали задужење ни од Покрајинског комитета ни од Окружног комитета Цетиње, у ситуацији у каквој је доведен Љешкопољско-љешанско-подгорички батаљон хтјели смо да помогнемо, тим прије што смо знали остављене везе у Команима и Доњем Загарачу. У томе су нам се прикључили и Љубица Поповић и Видак Поповић. Циљ је био да се батаљон пошто-пото одржи на терену Бусовника барем један дан, јер се надало да ће се за то вријеме нешто урадити са везама. Било је веома важно да се чланови Партије мобилишу и да помогну да се борци одрже

у Бусовнику, јер се претпостављало да ће батаљон одмах наићи на непријатеља. Да ли су партијски руководиоци и комунисти тај задатак пренијели и по њему предузели мјере није ми познато, јер до тог податка нијесам могла доћи.

Јован Ђетковић у својим сјећањима наводи да је видио нашу групу како се у Бусовнику одваја од батаљона, претпостављајући да идемо да се склонимо.²³ Он, као ни други борци, није знао на како тежак задатак идемо. Комани су већ имали организовану непријатељску војску, која је претресала терен, јер је била обавијештена о повратку батаљона у Бусовник, а веза коју смо имали у Команима нас је обавијестила да непријатељ зна да се и наша група креће кроз команска села. У таквој ситуацији живот нам је био у великој опасности. Неколико пута смо се са непријатељем готово сударили.

Васо Стајкић (а касније и ја) остао је на вези у Горњим Команима. Љубица Поповић, Видак Поповић и ја тражили смо излаз из ситуације. Двадесет седмог марта крајем дана успоставили смо везу са Доњозагарачком четом, од које смо сазнали да је на терену Ловћенског одреда неправилна одлука о расформирању јединица повучена и да се борба на том терену наставља. Такође смо обавијештени да та чета иде ка јединицама Ловћенског одреда. Љубица Поповић је одмах затим пошла према љешкопољским селима што је у тадашњим условима представљало животну опасност. Међутим, она је успјела да се повеже са неким илегалцима на терену и да их, како смо се и договорили, обавијести да буду опрезни и да то исто пренесу осталим илегалцима на терену, а посебно да обавијесте борце Љешкопољско-љешанско-подгоричког батаљона, уколико се неки врати на терен, да се фронт на терену Ловћенског одреда наставља, те да ћемо ми настојати да и даље одржимо везу у Горњим Команима. Видак Поповић је још раније пошао да покуша успоставити везу са партизанским снагама на лијевој страни Зете.

Како се већ 27. марта увече ситуација мијењала ја сам одмах пошла према Бусовнику. Прошла сам га читавог али нијесам нашла батаљон нити било какву везу. Када сам оила изнад Горње Дражевине чула сам лавез паса и велику вику у самом селу.

Према обавјештењима која сам добила последије рата од неких преживјелих бораца, неке мање групе из састава батаљона склониле су се тада у Бусовнику али подаље од пута, више према Љешанској нахији. Ти борци се нијесу надали да ће бити обавијештени о евентуалном успостављању веза, па су се појединачно или у мањим групама сналазили како су знали. Они одважнији и снажљивији пошли су у правцу терена на коме се чула борба сједећих дана, јер им је то била оријентација за кретање и тако су се опет прикључили партизанским јединицама.

²³ Историјски записи, 4/1980.

На нашу везу у Команима је наишло неколико група бораца бившег батаљона. Ми смо на тој вези чекали неколико дана, тј. док смо сазнали да је Љубица Поповић пошла према Ловћенском одреду. Посљедња група која је код нас стигла обавијестила нас је да је Видак Поповић ухваћен од стране четника. Тада смо и ми са неколико бораца пошли пут ловћенског терена.

Највише су нас забрињавали борци из Подгорице, јер нијесмо знали гдје се налазе, а њихова ситуација је била особито тешка. Неки борци поменутог батаљона и ако су били обавијештени о промјени ситуације, нијесу се хтјели вратити на ловћенски терен.

Пошто 26. марта увече, када је батаљон стигао у Бусовник, нијесам остала са њим, неке податке о њему износим на основу сазнања до којих сам дошла касније.

Љешкопољско-љешанско-подгорички батаљон је одмах по доласку на Бусовник наишао на изузетно тешку ситуацију. Тада је пета колона већ имала организоване чете у Команима и селима доње Љешанске нахије. Бусовник, обрастао проријетком шумом, ситногорицом, и то само са западне стране, налази се између Комана и Љешанске нахије, тако да се и батаљон налазио између двије ватре. Непријатељске јединице из Комана су претресале терен по неколико пута, а Бусовник је гађан и из минобацача.

Још у одлуци штаба Ловћенског одреда од 25. марта је речено да се борци „легалују“, што је значило да им се за то дало упутство и препорука. Оквалификовати затим борце који су се „легалузовали“ или су ухваћени, а на које се ова одлука односи, као борце који су се предали значило би исто што и оквалификовати их као издајнике. По ондашњим схватањима било је лакше поднијети стријељање од непријатеља него бити назван издајником свога народа. Зато је цинизам и неодговорност када се, како то чине појединци, за борце који су тада ухваћени и стријељани не својом кривицом употребљава ријеч „предаја“ Породице ових бораца су тешко поднијеле смрт својих најближих. Зато неосновану и непромишљену квалификацију „предаја“ за ове борце треба јавно осудити и одбацити.

Усљед развоја догађаја и ратних услова, борци из састава батаљона погођених наређењем о расформирању, о којима је у овом раду ријеч, могли су тек послје рата пребројити ко је све остао жив а ко је у датом моменту настрадао. Један број је успио да се прикључи јединицама Ловћенског одреда прије него што су ове одступиле. Неки су успјели да се одрже у илегалу, или су се касније прикључили другим јединицама. Било их је и у окупаторским затворима а остали су живи. На жалост, неки су пали у руке непријатеља и стријељани су. Међу њима је било и другова познатих по свом дугогодишњем партијском раду, а било је и врло младих. Тада је ипак већи број бораца преживио него што се то првих дана мислило.

*Осврт на Извјештај штаба Ловћенског НОП одреда од
4. априла 1942. године Главном штабу НОП одреда за
Црну Гору и Боку*

Освјетљавање догађаја из марта 1942. године са терена Ловћенског одреда, о којима се у овом раду говори, отежано је због тога што о њима има веома мало званичних докумената. Извјештај штаба Ловћенског одреда од 4. априла 1942. године као понајважнији документ користе скоро сви аутори и сви се на њега позивају. Зато ћу га дјелимично цитирати и ооврнути се на његов садржај. У том извјештају се између осталог каже:

„Надирање пете колоне од Цетиња ка Катунској Нахији и сличне појаве на осталом терену Одред имало је за последицу киднање веза, тако да за читава три дана нијесмо добијали извјештаја са терена. Пошто је пета колона загосподарила у Љешкопољу и Љешанској Нахији, то су се партизани повукли на наш терен — Ставор. 25-ог марта ударна чета Љешкопољско-љешанска, у намјери да се пребаци у Катунску Нахију, наишла је у селу Барјамовици на петокOLONашку засједу. Чета је покушала да без борбе прође ово село, али јој то није успјело. Истовремено појавили су се ударници Граховског батаљона на лијевом крилу ове чете у намјери да очисте поменуто село од петокOLONаша. Не знајући за ударнике, ова Љешкопољско-љешанска чета, са којом је био и друг Крсто [Попивода], повукла се натраг мислећи да је непријатељ и на десном и на лијевом крилу. Ово тим прије, јер се мислило, према дотадашњим обавјештењима, да је фронт на Симуњи пробијен и да отуда надире пета колона. Ово све због тога што се није могла успоставити веза, и поред неколико покушаја, са другом Вељком који је био на терену. Наши партизани су водили борбу са Италијанима и петокOLONашима који су извршили напад на Добрску плочу у намјери да иду за Штитаре и да продру на терен батаљона „Царев лаз“, а цијела Љешанска Нахија је била у рукама пете колоне, те је оваквим развојем у Катунској Нахији — према процјени другова — положај бораца на терену батаљона „Царев Лаз“ био угрожен. Пријетила је опасност да буду опкољени и уништени. Ту се још налазила једна чета ударника која се повукла из Зете, а која је такође била на положајима. На основу тога Штаб одреда је дао наредбу да се људи повуку са положаја, склоне оружје, нађу начина да се људство сачува од навале непријатеља и, пошто је изгледало да ће овај терен пасти брзо у руке непријатеља, речено је да се поступи по оној директиви која је дата друговима на терену среза подгоричког да би се сачували људи и обезбиједиле везе. Исто наређење је дато свим јединицама које су се налазиле на овом сектору. 26-ог је издата ова наредба, а исте ноћи су се успоставиле везе са Катунском Нахијом. Испоставило се право стање ствари у вези са сукобом у Барјамовици, као и да је стање нашег фронта на Симуњи повољно, те је дато наређење одмах повучено и партизани су се поново вратили на положаје. Ово је спроведено без ја-

чих потреса у организацији на нашем терену. Тежак је случај Љешкопољско-љешанске чете која је отишла на свој терен, а друго обавјештење је стигло тек када је један дио пао у руке непријатеља²⁴

При крају извјештаја стоји још и ово:

„Незванично смо обавештени да се Доњољешанска Нахија, Зета и Љешкопоље прикључују војнички Штабу Ловћенског одреда. Званично о томе нијесмо добили ништа“.²⁵

Сви историјски документи, нарочито они који третирају догађаје и збивање из рата, подлијежу анализи и провјери, као и упоређивању са другим документима. Историјски докуменат се не може узети као апсолутна истина без призива. Он нам служи као потврда да онај који га је потписао тако мисли, или је желио да о догађају о коме говори тако мисли и онај коме је докуменат адресиран.

Извјештај штаба Ловћенског одреда од 4. априла 1942. године у много чему је недоречен и споран. Због тога могу да се поставе многа питања на која извјештај не даје одговор.

Прво. Извјештај је потписао командант Горњољешанског батаљона Милован Челебић. Несхватљиво је зашто је дошло до тога да потчињени командант батаљона даје извјештај у име претпостављеног му штаба Одредa. Откуда један командант батаљона зна како се цијенила ситуација прије доношења одлуке од 25. и 26. марта 1942. године о расформирању неких јединица Одредa? Гдје су чланови штаба Ловћенског одреда, и по чијем одобрењу или сугестији Челебић подноси у име штаба Одредa извјештај Главном штабу за Црну Гору и Боку о једном тако важном питању као што је расформирање јединица Ловћенског одреда?

Друго. Пошто је батаљон од 140 бораца — а не чета, како се у извјештају каже — по наређењу Главног штаба дошао на терен Ловћенског одреда 25. марта, с тим да се стави под команду штаба Ловћенског одреда, што је потврђено и директивом Покрајинског комитета, коју је друг Крсто примио у ноћи између 25. и 26. марта, јасно је да је та јединица морала да извршава наређење штаба Ловћенског одреда којему је била потчињена. То значи да је наређење да се батаљон 26. марта пребаци на терен Чева према Никшићу „без борбе“ било наређење штаба Ловћенског одреда. Батаљон је имао прилично наоружање и већи број веома искусних бораца, али, на жалост, мало муниције. Штаб Ловћенског одреда је то знао или је требало да зна када га је слао самог према Никшићу и стављао му услов (од 25. марта): „ако не прође да ће га расформирати“ О томе се у извјештају ништа не говори, а то је у циљу истинитог приказивања стања требало рећи.

Треће. У извјештају је погрешно наведен датум поласка Љешкопољско-љешанско-подгоричког батаљона према Барјамовици. Тамо стоји да је то било 25. марта. Међутим, у истом извјештају

²⁴ Зборник НОР, III, 3, док, бр. 3.

²⁵ Исто.

се наводи да је батаљон стигао на терен Ловћенског одреда 25. марта. А зна се да су се од 25. до 26. марта десили сви они догађаји и одржали сви они састанци о којима сам говорила. Батаљон је 25/26. марта заноћио у Орасима, а 26. марта ујутро кренуо пут Барјамовице. То су чињенице које су током испитивања ових догађаја утврђене.

Четврто. Командант батаљона Челебић даје у име штаба Ловћенског одреда податак да за читава три дана штаб Одред није добио извјештај са терена. На основу чега су онда два пута издавана наређења за расформирање јединица Ловћенског одреда, када војно и политичко руководство три дана нема обавјештења са терена и не зна ситуацију?

Пето. Откуда команданту Горњољешанског батаљона Челебићу податак да је Љешкопољско-љешанска чета, како он батаљон назива у извјештају, мислила да је пред Барјамовицом непријатељ и на њеном лијевој и на њеном десној крилу, ако он на Барјамовици није био!?

Шесто. Откуда команданту батаљона Челебићу податак да се мислило да је фронт на Симуњи пробијен и ко је тај ко је тако мислио?

Седмо. Челебић у извјештају каже да су другови оцијенили да је положај бораца на терену батаљона „Царев лаз“ био угрожен. Поставља се питање — Који су то другови који су тако погрешно процјењивали ситуацију, а о ситуацији немају података три дана прије него што су донијели прву одлуку о расформирању јединица?

Осмо. Ко је команданту батаљона, који потписује докуменат штаба Одред, дао обавјештење да је у оној ситуацији речено да се поступи по директиви која је дата друговима на терену среза подгоричког? Каква је то директива и када је дата, ако се зна да је постојала директива Покрајинског комитета за Окружни комитет Цетиње, коју је Лидија Јовановић примила и предала другу Крсту Попиводи у ноћи између 25. и 26. марта 1942. године, како је већ речено. Примитак ове директиве потврђује и друг Попивоода.

Девето. У извјештају се не каже да последице погрешне одлуке од 25. и 26. марта више није постојао Горњољешански батаљон, којему је командант био управо Милован Челебић, потписник овога документа. Не каже се ни да је настрадао један дио људства Зетског батаљона. Исто тако се не говори ни о дјелимичном осипању батаљона „Царев лаз“ и „13 јули“.

Десето. Како то да Милован Челебић, који подноси извјештај у име штаба Ловћенског одреда, не зна да су све јединице Зетског одреда које су дошле на терен Ловћенског одреда биле званично потчињене штабу Ловћенског одреда а партијски Окружном комитету КПЈ Цетиње?

Овако необјективан и једностран извјештај штаба Ловћенског одреда, усмјерен само према Љешкопољско-љешанско-подгоричком батаљону, уз заобилажење многих чињеница неопходних за приказивање правог стања, а посебно у вези са примљеном дирек-

тивом Покрајинског комитета, допринио је дезоријентацији партијске комисије која је испитивала догађаје о којима је овдје ријеч, па је требало дуже времена да се сагледа и оцијени право стање ствари.

*Партијске комисије за испитивање
догађаја из марта 1942. године са терена
Ловћенског НОП одреда*

Да би се испитале грешке и њихове посљедице настале поводом наређења о расформирању неких јединица Ловћенског одреда, формирана је партијска комисија, која је почела рад негдје средином априла 1942. године на Ублима Чевским (податак из сјећања Крста Попиводе). Комисију су сачињавали: Митар Бакић, делегат ЦК КПЈ, Митра Митровић, инструктор ЦК КПЈ, и Вељко Мићуновић, политички комесар Ловћенског одреда. Погрешна су мишљења појединаца који кажу да је Комисију формирао Покрајински комитет КПЈ. Овакав састав Комисије није могао одредити Покрајински комитет, нити је на то имао право, јер су већину чланова чинили представници старијег партијског форума. Осим тога, Покрајински комитет КПЈ за Црну Гору и Боку је тада био смијењен, а нови Покрајински комитет био је у формирању, али не још и формиран. Ову комисију су одредили делегати ЦК КПЈ Милован Ђилас, Иван Милутиновић и Митар Бакић. Било је нелогично што је за члана комисије именован Вељко Мићуновић, јер је штаб Ловћенског одреда издао наређење о расформирању јединица, а он је био његов члан у својству политичког комесара одреда.

Друга комисија по истом питању формирана је нешто касније у Горњем Пољу код Никшића, са знањем истих делегата ЦК КПЈ који су формирали прву комисију. У саставу ове комисије су били другови који су ускоро ушли у састав новог Покрајинског комитета. Међу њима су били: Велимир Кнежевић и Ђоко Вујошевић. Цио састав комисије не знам. Ова комисија вршила је саслушања и радила до 29. маја 1942. године, када је измијењена одлука прве комисије, уз сагласност једног броја чланова новоименованог Покрајинског комитета: Радоја Дакића, Ђока Вујошевића, Велимира Кнежевића и других, са знањем друга Тита, Милована Ђиласа и Ивана Милутиновића, који су се налазили у Пиви (село Пишче), јер је тамо тада било сједиште ЦК КПЈ и Врховног штаба.

Међутим, Ђилас је фактички само дјелимично прихватио оцјене и предлог друге комисије, јер да је у цјелини прихватио те оцјене морао би да призна да је у разматрање догађаја о којима је ријеч био уплетен спор између њега и Ивана Милутиновића, а он то није хтио да призна. Чланови Покрајинског комитета о таквом Ђиласовом ставу нијесу били упознати. Да је у све те догађаје заиста био уплетен спор између Ђиласа и Милутиновића доказ је и то да је ЦК КПЈ средином августа 1942. у Гламочу опет о овом

питању расправљао, скоро пет мјесеци након тих догађаја, тада већ превазиђених, нарочито када се узме у обзир да су се у међувремену десили крупни догађаји у свијету, у нашој земљи и у наднослободилачкој борби.

По гледању појединих другова из новог Покрајинског комитета а на основу рада друге комисије, произлази да је Централни комитет оцијенио да је рад прве комисије био неправилан, оптерећен међусобним неслагањима Ђиласа и Милутиновића.

Прије него што будем говорила о раду комисија, желим да дам неке претходне напомене.

У јулском устанку и до почетка новембра 1941. делегат ЦК КПЈ у Црној Гори био је Милован Ђилас, који је тада због одређених грешака смијењен, а за новог делегата ЦК КПЈ у Црној Гори дошао је Иван Милутиновић, који је постао и командант Главног штаба НОП одреда за Црну Гору и Боку. Од друге половине фебруара 1942. године у Жабљаку се у својству делегата ЦК КПЈ налазио и Моша Пијаде. Средином марта 1942. у Црну Гору су као делегати ЦК КПЈ и Врховног штаба упућени Милован Ђилас и Митар Бакић са задатком да пруже помоћ Главном штабу и Покрајинском комитету у циљу савлађивања тешке ситуације која је у Црној Гори настала офанзивом окупатора и бројних домаћих контрареволуционарних снага. Познато је, међутим, да је Ђилас за вријеме свог боравка у Црној Гори у прољеће 1942. године многе објективне околности тумачио субјективним слабостима руководства у Црној Гори, прије свега Ивана Милутиновића, и то преносио другу Титу. Због тога и још неких ранијих неспоразума између Ђиласа и Милутиновића је у овом периоду долазило до озбиљних размимоилажења. Митар Бакић је у овим стварима био само продужена рука Милована Ђиласа.

Сукоби између Ђиласа и Милутиновића преламали су се и преко леђа Окружног комитета КПЈ Подгорица, односно двојице његових чланова који су се нашли на терену Ловћенског одреда у тренутку када је штаб тог одреда издао наређење о расформирању неких својих јединица. Тако је прва партијска комисија настојала да прикаже грешке ОК Подгорица, како би добила доказни материјал против Ивана Милутиновића и Покрајинског комитета, јер су они, с обзиром да су своја сједишта имали на подручју ОК Подгорица, били најнепосредније упознати са војним збивањима, као и са радом и одлучивањем партијских органа на том терену.

Сада нешто више о раду партијских комисија.

О раду прве комисије говорим на основу онога што лично знам, на основу података које сам добила од Васа Стајкића, Вељка Мићуновића и других, као и на основу објашњења које је о томе дао Митар Бакић после рата — непосредно пред смрт. Упознала сам се и са писмом Ивана Милутиновића, упућеним 14. маја 1942. године другу Титу.²⁶ Из објављених и необјављених чланака о до-

²⁶ Архив ЦК КПЈ, рег. бр. 690.

гађајима о којима је овдје ријеч први пут сам сазнала ко је све тада кажњен и како. Упознала сам се и са документима који су послије рата објављени или су на други начин били приступачни, а који су јасније приказали неке политичке и војне проблеме у Црној Гори, као и шире, у назначено вријеме. Настојала сам да се упознам и са проблемима и споровима који су у оно вријеме настали у Комунистичкој партији Југославије, особито у вези са догађајима у Црној Гори и Боки, јер су ови спорови долазили до изражаја и при испитивању догађаја о којима је у овом напису ријеч, особито у раду прве комисије.

Прва комисија је из већ поменутих разлога настојала да кривицу за познате догађаје из марта 1942. године са терена ОК Цетиње пренесе углавном на чланове ОК Подгорица. Зато је испитивање о тим догађајима ограничила готово само на расформирање Љешкопољско-љешанско-подгоричког батаљона. Било је то стварно несхватљиво. Рад комисије био је једностран и необјективан. Већ током рада испало је да смо оптужени углавном само Васо Стајкић и ја, без обзира што је ОК Подгорица управо у вријеме када су се ти догађаји збили престао да постоји. Несхватљиво ми је то било и нијесам била свјесна позадине свега тога. Сви догађаји које је комисија требало да испита збивали су се по наређењу ОК Цетиње и штаба Ловћенског одреда, те је било апсурдно узимати нас на партијску одговорност.

Ко је све тада испитиван од ове комисије и о чему — није ми било познато. Мене је испитивао Митар Бакић у присуству чланова комисије — Митре Митровић и Вељка Мићуновића. Ток саслушања нерадо описујем, али се из њега донекле види како је то обављано.^{26а} Митар ми је на самом почетку подвикнуо: „Ајд' говори“ Објаснила сам да сам директиву предала, јер сам сматрала да је то важно да кажем, и уз неколико кратких објашњења изнијела сам оно што сам знала о прикључењу јединица Зетског одреда Ловћенском одреду. Бакић ме је одмах прекинуо и опет подвикнуо: „То те не питам“ Тражио је од мене да потврдим и да потпишем неке „грешке“, на терену ОК Подгорица, као и да смо ми расформирали батаљон. Само сам могла наслућивати да те „грешке“ треба неког да оптерете, али кога није ми било јасно. Не сјећам се више свих питања, али инсистирао је, на примјер, да потврдим како током рада нијесмо примили неке директиве, или их нијесмо правилно извршавали. Свјесна сам била да то што Митар Бакић од мене захтијева да потврдим и да о томе дам партијско изјашњење нема никакве везе са одлуком о расформирању неких једи-

^{26а} У мом чланку објављеном 1975. у зборнику „1941—1942 у сведочењима учесника НОВ“, књ. 13, детаље о саслушању од стране прве партијске комисије нијесам износила, јер сам хтјела да што више избјегнем оно што сам сматрала тамном страном у нашој народноослободилачкој борби. Међутим, усљед непознавања чињеница, код неких појединаца дошло је до дезоријентације при описивању ових догађаја. Зато сам, јасноће ради, саслушање од стране прве партијске комисије у овом раду нешто опширније изложила.

ница Ловћенског одреда, као ни са посљедицама такве одлуке. Међутим, није ми било јасно какав циљ има овакав рад комисије. О расформирању јединица и одлукама у вези са тим Бакић ме је два нешто и питао. Закључила сам да са оваквим радом комисије нешто није у реду, а шта је — то нијесам могла сама себи да објасним. Јасно ми је било само то да је Бакић од мене тражио да потврдим нешто што није било тачно. У једном моменту пружио ми је писмену изјаву (која је, колико се сјећам, унапријед била припремљена) и захтијевао је да је потпишем. Одбила сам. На то је Бакић уперо пиштољ пут мене, да би ме присилио да ово урадим. Поново сам одбила. Тада ми је опсовао мајку, на шта сам остала запањена. Све је то посматрао Вељко Мићуновић и ништа није говорио. По његовом изгледу видјела сам да му је све било врло непријатно. Вељко Мићуновић је неколико пута након тог саслушања настојао да се овај поступак према мени исправи. Бакић је после рата, већ тешко болестан, дао нека објашњења о раду ове комисије и циљу саслушања која је вршила, и то у смислу да сам ја као другарица Блажа Јовановића, који је био близак сарадник Ивана Милутиновића, требало да послужим као средство за постизање циља на правцу политичке дискредитације Милутиновића и његових блиских сарадника. Казивање Бакића ми је помогло да схватим чиме су се у комисији руководили да онако раде. Међутим, његова објашњења су била толико тешка и за њега оптужујућа да их све не желим изнијети, тим прије што је он желио да ја све то сазнам.

Напомињем да сам Митра Бакића знала још од времена велике партијске провале у Црној Гори 1936. године, када сам вршила дужност секретара „Црвене помоћи“ за Црну Гору и Боку, а он је по овом питању био задужен у ЦК КПЈ, па смо се приликом његовог доласка у Црну Гору по овим питањима сријетали у илегалном раду.

Притисак на нас од стране Митра Бакића настављен је и по завршетку саслушања. Тако су прије одступања јединица Ловћенског одреда из Катунске нахије по наређењу Бакића одржавани партијски састанци у јединицама, на којима су чланови Партије информисани о грешкама Ивана Милутиновића и Покрајинског комитета. На тим састанцима је изношено да су Васо Стајкић и Лидија Јовановић, наводно као чланови ОК Подгорица, расформирали Љешкопољско-љешанско-подгорички батаљон. Ови састанци по јединицама одржавани су прије него што су донесене одлуке одговарајућих форума о нашој одговорности. Из овога се види да је комисија према нама водила истрагу исфорсирано и да је унапријед планирала каква ће се казна донијети. Очита је била тенденција да се рад Окружног комитета Подгорица жели везивати уз наводне грешке Покрајинског комитета и Главног штаба. Такође је било очито да се настојало да се све грешке учињене на терену ОК Цетиње ограниче на оно што се збило са Љешкопољско-љешанско-подгоричким батаљоном.

У току одступања јединица Ловћенског одреда из Катунске нахије, Митар Бакић је поново позвао мене и Васа Стајкића и захтијевао од нас да потпишемо изјаву да смо расформирали Љешкопољско-љешанско-подгорички батаљон. Пружио нам је по табак чистог папира. Папир сам узела и на њему написала: „Директиву сам предала, батаљон нијесам расформирала!“ Бакић је зграбио папир, погледао га и згужвао. Васа Стајкић је такође написао нешто кратко, неколико реченица, али не знам шта. И тај папир је Бакић уништио.

Послије извјесног времена, кад сам била у Горњем Пољу код Никшића, позвао ме је Вељко Мићуновић, тада већ члан новог Покрајинског комитета. Покушаћу да највјерније што могу пренесем оно што ми је приликом нашег сусрета у Горњем Пољу казао, а запамтила сам добро, јер је то за мене било веома битно. Рекао ми је: „Морам да ти саопштим казну искључења из Партије“. На то сам га изненађено само упитала: „Зашто?“ Он је мало стао и одговорио ми: „Нијеси ти расформирала батаљон, мораш се жалити, поготову на рад комисије“

Нико ми тада више није казао ни ко је кажњен, ни како је кажњен, нити сам имала прилике да то сазнам, нити сам знала какву је функцију ко последице добио. О томе сам информисана тек у послеријатном периоду из прилога појединаца који су писали о тим догађајима. Морам рећи да сам се изненадила када сам сазнала да неки другови који су тада стварно озбиљно погријешили нијесу уопште били кажњени, или су кажњени само формално. Но, у тој цијелој ствари то није најважније. Важно је да сви ти догађаји буду истинито приказани.

Иван Милутиновић, делегат ЦК КПЈ, на основу извјештаја Митра Бакића послао је другу Титу 14. маја 1942. године извјештај у коме је изнио догађаје и указао на грешке учињене марта 1942. године на терену ОК Цетиње. Из овог писма се види да је на инсистирање Милована Ђиласа кривицу требало пренијети на чланове ОК Подгорица и да је њих требало казнити, а да је неке другове са терена ОК Цетиње требало заштитити.²⁷ Да би се о томе добила јаснија слика требало би навести дуже цитате из тога писма, што ја овом приликом не чиним из просторних и других разлога.

Исти делегати ЦК КПЈ који су формирали прву комисију формирали су убрзо затим у Горњем Пољу другу комисију, у којој су били ангажовани неки другови који су ушли у састав новог Покрајинског комитета. На основу саслушања која су вршена видјело се да ова комисија има задатак да испита све догађаје и грешке из марта 1942. на терену Окружног комитета Цетиње и Ловћенског НОП одреда, и то узевши их у цјелини, а не само оне који се односе на Љешкопољско-љешанско-подгорички батаљон.

О раду друге комисије упозната сам последице рата од стране Ђока Вујошевића, који је био члан Покрајинског комитета, а и члан ове комисије. Упозната сам и од друга Јагоша Ускоковића,

²⁷ Исто.

тадашњег организационог секретара Покрајинског комитета, као и кроз разговор са друговима који су били саслушавани од стране те комисије у Горњем Пољу и касније (Љубица Поповић и други). На крају, одређено сазнање о свему сам стекла на основу обавјештења које сам добила те исте године. Наиме, крајем октобра 1942. године мени је у илегалству јављено од стране Ивана Милутиновића (а касније од стране Александра Ранковића), да ми је пређашња неправилна одлука о искључењу из Партије поништена.

Из Горњег Поља послата сам на политички рад у илегалству на терену среза даниловградског, тако да ме друга комисија није саслушавала. Једино сам имала кратак разговор с Иваном Милутиновићем у Горњем Пољу прије мог одласка на нови задатак. Том приликом питао ме је шта се то догодило са батаљонима Зетског одреда на ловћенском терену. На то сам му дала објашњење да нијесам сасвим у току догађаја, али да мислим да је по сриједи било несналажење, по мало локализма и племенштине. По његовом наступу видјела сам да је информисан о свему, као и о раду прве комисије и саслушањима која је она вршила. Од кога је добио ова обавјештења — не знам.

Друга комисија је била упозната са извјештајем прве комисије. Она је имала могућност да испита и један број бораца из јединица Зетског одреда, које су биле прикључене Ловћенском одреду, а који су тих дана стигли у Горње Поље. Вељко Мићуновић је такође био у Горњем Пољу, па је помогао у раду друге комисије.²⁸ О раду комисија говори и Крсто Попивоца у својим сјећањима, износећи своја гледања на тешке дане које је тада преживио, те не бих користила цитате из његовог текста, иако би били користан прилог за овај рад. Најзад, од стране друге комисије саслушавани су и неки борци из јединица Ловћенског одреда, који су ми о овоме причали.

²⁸ Писмом Ивана Милутиновића Митру Бакићу од 24. априла 1942. тражено је да се борци из Зете, Љешкопоља и Љешанске нахије који су били у Ловћенском одреду (тренутно у Другом ударном батаљону Никшићког одреда који је био на територији Ловћенског одреда) пребаце на територију Никшићког одреда (рејон Горње Поље). Истом приликом тражено је да, по могућности, у Горње Поље дођу Митар Бакић и Вељко Мићуновић. Текст о томе гласи:

„Пошто се у II ударном батаљ. Никшићког НОПО налази довољан број партијаца а и добар је командни [и] политички састав, а ви сте томе батаљону додали партијце и партизане који су избјегли из Зете, Љешкопоља и Љешанске Нахије, то вам се наређује да све партијце и партизане из Љешкопоља, Љешанске Нахије и Зете, пребаците овомо, јер су нам потребни за попуњавање батаљона ударних из Одреда дурмиторског... Твоје писмо које си послао по Васу [Стајкићу] и Лидији [Јовановић] примили смо, па би добро било да, ако нијеси тамо потребан, што прије дођеш и донесеш истражни материјал, како би ствар могли да ријешимо... С тобом, ако икако може, нека дође и Вељко Мићуновић“ (Зборник НОР, III, 3, док. бр. 42).

Пошто је друга комисија радила током одступања наших јединица, већина партијског чланства није била обавијештена о њеном раду и о закључцима који су донесени и прихваћени у Пишчу, гдје се налазило сједиште ЦК КПЈ. Ови закључци су се у многоме разликовали од ставова прве комисије. У њима је дата оцјена о грешкама учињеним марта 1942. од стране ОК Цетиње и штаба Ловћенског одреда, а у вези са погрешно издатим наређењима о расформирању неких јединица Ловћенског одреда. Закључци друге комисије садрже и став о ослобађању кривице бивших чланова ОК КПЈ Подгорица Васа Стајкића и Лидије Јовановић.

При изучавању грађе о догађајима које обрађујем дошла сам до сазнања да многи аутори који пишу о овом питању не знају довољно о раду и тенденцијама прве комисије, а још мање о раду друге комисије, тј. о ставовима и оцјенама које су крајем маја 1942. о овим догађајима дали чланови Покрајинског комитета а касније највиши партијски форуми. Оцјена тих форума требало би да буде оријентација и полазиште за утврђивање предметних историјских чињеница и доношење судова. Због недовољне изучености и непознавања грађе која се односи на рад комисија, једни су у својим казивањима недоречени, те тако дају могућност за доношење погрешних закључака, а други ту неизученост једнострано користе, заобилазе онда дате оцјене и ставове највиших партијских форума, те тако скрећу ствар искључиво на проблем расформирања Љешкопољско-љешанско-подгоричког батаљона.

Дужни смо да, колико можемо и умијемо, помогнемо при утврђивању историјских истина. Ако то не можемо, онда смо у истој мјери обавезни да их не искривљујемо. Управо због ових захтјева покушала сам да дам свој прилог расвјетљавању неких догађаја који су се збивали у изузетно тешким условима наше народноослободилачке борбе.

Лидија Јовановић